

פרק ג'

נחלת הכלל: אבן יסוד של הקיימות

- גרט הרדין | הטרגדיה של נחלת הכלל
- ג'ונתן ראו | נחלת הכלל החבויה
- ג'ונתן ראו | מהם החיים הטובים? ה"ביקוש" לטובת הכלל
- דניאל מישורין | למי שייכת נחלת הכלל?

מבוא

במקראה שמטרתה להביא לקורא הישראלי קצת מהחשיבה החדשה בשדה הקיימות, משונה היא במקצת ההחלטה לכלול את המאמר הפותח פרק זה, של הביולוג המנוח, גרט הרדין. מאמר זה התפרסם לראשונה בבוטאון היוקרתי Science – אי אז בשנת 1968. כלומר, הוא לא בדיוק האמירה האחרונה והחדישה ביותר במחקר. אך בתחום של קיימות, כמו בכל תחום, ישנם מספר הוגים ופרסומים שנכנסים להגדרת הקלאסיקה. זאת מכיוון שהללו הצליחו להטביע את חותמם על תחומם בשל: השפעתם על קובעי מדיניות והוגים אחרים, יכולתם להצית את דמיונם של רבים, או לפעמים רק ניסוחה של שאלה חדשה שאף אחד לפניהם לא שאל. המאמר "הטרגדיה של נחלת הכלל" הוא קלאסיקה בכל שלושת המובנים הללו. הוא הופיע בתקופת לידתה של התודעה הסביבתית המודרנית, ובכך זכה לתרום לעיצוב השיח שהתחדש באותו עת. מאז, מספר האזכורים שלו בספרות האקדמית רק הולך ועולה, ועל אף שנכתב ע"י ביולוג והתפרסם בז'ורנל של מדעי הטבע, הוא נחשב לאחד המאמרים המצוטטים ביותר במדעי החברה מכל הזמנים.

הרדין הצליח להגדיר תחום שלם – נחלת הכלל וניהולה – שלאחרונה גם זכה להוקרה עולמית ממסדית בזכותה של הכלכלנית אלינור אוסטרום בפרס נובל לכלכלה, בדיוק על תרומתה לחידושים בתחום זה. אך דווקא ההכרה בעבודתה של אוסטרום מצביעה על מספר פגמים מהותיים בהנחות היסוד של הרדין, שהשפיעו רבות על ניתוחו והמלצותיו להתמודדות עם הבעיות שעליהן הוא מצביע, ושגם תורגמו למדיניות גלובלית של דור שלם. על הפגמים הללו נדון בהמשך.

הרדין מרכז את מאמרו סביב הטענה אותה כבר הצגנו בפרק א' במאמרו של דני רבינוביץ, על פיה בכל הקשור למשאבים משותפים, טובין ציבוריים, ומה שניתן לכנות "נחלת הכלל" (בניגוד לרכוש פרטי, בבעלותו ובניהולו של הפרט) קיים תמריץ מובנה לניצול יתר, ובכך, לדלדול או להחרבה. כל אחד ניגש לאותם משאבים בחשיבה שהוא יקבל את מלוא התועלת משימושו בהם, אבל ישלם רק חלק מזערי מן העלות, כי זו מחולקת ומושטת על כולם.

עולה מניתוחו של הרדין שחוסר התאמה שכזה – רווח פרטי תוך עלות ציבורית – מוביל אותנו לכך שנאלץ לבחור אחת מבין שלוש אפשרויות עיקריות:

- הפרטה: להפוך את העלות לפרטית, ובכך ליצור תמריץ חיובי ליחיד לשמור על נכסים שעכשיו הם שלו בלבד;

- בעלות קבוצתית (או קהילתית, או במישור ארצי – הלאמה) – שהופכת את הרווח לציבורי, ובכך נוטלת את התמריץ שהיה לפרט לקחת מהציבורי לטובתו שלו;

- ניהול מוקפד של אותו נכס או משאב: מה שהרדין מכנה – "כפייה הדדית, מוסכמת הדדית."

המלצתו שלו היא אכן "כפייה הדדית" – כלומר דגש חזק על חוק וסדר, באמצעות מגוון של מכשירים מדיניים. עד כאן בהחלט ניתן להסכים עם רוח הדברים. דוגמה פשוטה: רמזור מהווה סוג של כפייה הדדית, מוסכמת על כולם, בעזרתו מנהלים אנו את נחלת הכלל של צומת בכביש סואן. כולם "מוותרים" לכאורה על חירותם להיכנס לצומת בכל עת, וכולם יוצאים מהסדר זה נשכרים, כפי שניתן להיווכח כשהרמזור אינו פועל – חופש הניידות של כולם יורד פלאים. עוד דוגמה, הפעם מהמקורות, היא הסיפור על יעקב ורחל בבאר (בראשית פרק כ"ט, 10-1). שם יעקב פוגש כמה מרועי הכפר, שמחכים לכל הרועים להתאסף עד שמסירים את האבן הגדולה מפי הבאר על מנת להשקות את הצאן של כולם ביחד. יעקב רואה את רחל, ובהתפרצות רומנטית של טסטוסטרון, בעצמו מגולל את האבן, ובכך מוכיח את אהבתו, אך מפר את המנגנון החברתי ששומר על מימי הבאר. האבן היא ה"כפייה ההדדית" שכולם הסכימו עליה כדי למנוע מאחד לבדו לקחת יותר מחלקו מהמים ששייכים לכולם. מה שמתברר משתי הדוגמהות הללו הוא שנחלת כלל בלתי מנוהלת היא מתכוון לאסון.

עד כאן הניתוח התיאורטי, והדוגמהות הפשוטות. הטעות הגדולה של הרדין – או של מפרשיו – היתה להניח שהמצב התיאורטי הזה של נחלת כלל בלתי מנוהלת הוא ייצוג מהימן של "הכלל", כפי שמתקיים הוא במציאות. כמו בסיפור התנ"כי, רוב התרבויות המסורתיות והשבטיות בעולם פיתחו מנגנונים מאד אפקטיביים במישור הקהילתי כדי לנהל את נחלות הכלל שלהם, בין אם מדובר בשטחי מרעה, מי שתייה, מי השקיה, דייג, צייד וכו'. אי הכרה בעובדה זו הובילה למדיניות של פיתוח בעולם השלישי שהשאירה בעקבותיה פגיעה ענושה במרקם החברתי. מדיניות זו אולי הניבה צמיחה כספית על פי התל"ג בטווח הקצר, אבל לא גרמה לגידול ברווחה אמיתית (על נושא זה, ראו בפרק ז' על כלכלה). כמו כן, ההישג של אלינור אוסטרום הינו בכך שחקרה לעומק את המנגנונים והאסטרטגיות הללו, שלפני כן לא נחשבו למשמעותיים מבחינת חקר הכלכלה, והוכיחה עד כמה הם מהותיים להבנת ניהול משאבי העולם.

פרט מעניין בניתוחו של הרדין, במיוחד עבורנו שפועלים בשדה החינוכי, הוא שהרדין מפציר בנו לא להשליך את היבנו על החינוך. חינוך, או כל פנייה למישור הערכי והמצפוני, או התייחסות לעמדות ודעות בלבד, לא יצילו את נחלת הכלל. רק הסדרים חברתיים, לרבות מדיניות נוקשה עם פיקוח ואכיפה, שמשנים התנהגות, ובאופן גורף את התנהגותו של כלל הציבור, יעשו את העבודה. אפילו אם החינוך שלנו יהיה "מוצלח", ונשפיע על רוב רובם של האנשים לנהוג באופן מתחשב או חסכוני, אומר הרדין, בלי הגדרות ברורות של

מגבלות המשאבים המדוברים, ובלי סנקציות ברורות עבור מי שמנצלם לרעה, יהיה זה בלתי נמנע שבמוקדם או במאוחר אותה נחלת כלל תיהרס. כלומר, מצבנו אבוד מראש (לכן משתמש הוא במונח "טרגדיה"). אך כמובן, אפילו אם נקבל את תפיסתו הפסימית לגבי כוחם של ערכים 'פנימיים' אל מול הסדרים חברתיים 'חיצוניים', כיצד נגיע לאותם הסדרים, אם לא על ידי חינוכם של מקבלי החלטות, ושל קהל בוחריהם? מסתבר שאין מנוס מלהשקיע בחינוך לפיתוח התודעה של אחריות כלפי הכלל כחלק מהותי של חינוך סביבתי, חינוך לקיימות (ראו גם בפרק ט' על חינוך).

שלושת המאמרים האחרים בפרק זה מפתחים ומעבים את נושא נחלת הכלל בתחומים השונים של החיים. הם מראים כמה היא מרכזית בכל תפיסה של חוסן קהילתי, בריאות חברתית, ורווח סביבתי, כלומר לכל תפיסה של קיימות. מעבר לאלמנטים מסויימים של הנוף שלנו (שמייס, ים, יערות וכו'), נחלת הכלל היא מושג בסיסי בהרבה תחומי חיים, וגם רעיון כלכלי מארגן. ג'ונתן ראו (שנפטר לא מזמן) מסביר שהשיח הציבורי שלנו נע בין ממשלה לשוק, תאגיד למידנה. הוא כותב:

"מחנה אחד רוצה שהשוק יהיה חזות הכל וכל דבר יהפוך מוצר למכירה. המחנה השני עונה לו בתוכניות ומדיניות של מוסדות המדינה המכילות הכל. זהו דיון בין וול-מארט לסעד, בין השתלטות תאגידית על החיים לבין רגולציה אינסופית של הכל, ומכל זה נותרת שאלה חיונית אחת – מה עוד יש? ... אך נחלת הכלל היא בסיסית יותר מהמדינה או השוק. זהו התחום הכביר שהוא המורשת המשותפת של כולנו ושבו אנו משתמשים מבלי שיגבה מאתנו מחיר. האטמוספירה והאוקיינוסים, שפות ותרבויות, מצבורי הידע והבינה האנושית, מערכות התמיכה הלא פורמליות של הקהילה, השלום והשלווה להם אנו מייחלים, אבני הבניין הגנטיות של החיים – כל אלו הם פנים שונים של נחלת הכלל."

מראייה זו, אפשר להבין למה דפוסי פיתוח המבוססים על צמיחה כלכלית גרידא ועל כוחו של השוק הגלובלי, במקום על פיתוח הון חברתי וקשרים בין אנשים, מובילים הם מצד אחד לעושר פרטי, אבל בד בד גם לעוני ציבורי, ולמה הם בעייתיים ביותר מבחינת רווחתן של קהילות ותרבויות רבות ברחבי העולם. יתר על כן, ראו מדגיש עד כמה נחלת הכלל היא בסיס גם לאושר ועונג בחיים – נקודה שהרדין, עם כל הדגש שלו על טרגדיות, מפספס לחלוטין. נקודה זו מזכירה את ניתוחו של שוורץ מפרק א', המדגיש את המשבר הרך שאבדן נחלות כלל בחיינו, בעקבות פיתוח הרסני וכו', הוא אחד ממרכיביו הבולטים.

ד"ר דניאל מישורי, מאוניברסיטת תל אביב, מוסיף עוד כמה היבטים חשובים לדיון. הוא מספק מבט היסטורי המראה שבמשפט הרומי, לדוגמה, היתה שפה עשירה, וגם

הבחנות דקות ומעניינות עבור התמודדות עם סוגים שונים של נכסים בין פרט לכלל ומעבר. הוא גם מעשיר את הדיון העכשווי בדוגמהות הנוספות והמגוונות בהן הוא דן: השמיים והאטמוספירה כנחלת כלל שמופרת בימינו אנו בהקשר של משבר האקלים; נכסי רוח, כגון זכויות יוצרים, ותוקפם, וכיצד הללו עלולים לפגום בשיתוף ובפיתוח תרבותי בריא; וכן"ל ביצירת ידע באקדמיה, שסגירתו ותפיסתו כמקור מניב לרווחים הולכת וגדלה, וניהול האינטרנט – נחלת הכלל הגדולה החדשה של עולמנו.

נהוג להציג את הקיימות כסוג של שילוב של שיקולים שבאים מסביבה, חברה וכלכלה. מכך ניתן להסיק שהרעיון לא מחדש לנו הרבה, אלא משלב בין תחומי ידע קיימים. אך אין זה מדויק, כי לפעמים רק ההסמכה או קשירת הקשר בין דברים שלעולם לא היו מחוברים, מהווה היא מעשה מקורי וחשוב. יתרה מזו, המסגור של נחלת הכלל כנושא, כרעיון מארגן מהווה חידוש מהותי, ותרומה ייחודית לשיח הפוליטי-חברתי במאה העשרים ואחת.

הטרגדיה של נחלת הכלל

גרט הרדין

בסיומו של מאמר מעמיק על עתיד המלחמה הגרעינית, קבעו ג'.ב. ווייזנר (J.B. Wiesner) וה.פ. יורק (H.F. York) כי "שני הצדדים במרוץ החימוש... ניצבים בפני הדילמה של כוח צבאי שמתמיד ועולה, וביטחון לאומי שמתמיד וצונח. לפי שיפוטנו המקצועי והמחושב, דילמה זו איננה ניתנת לפתרון טכני. אם הכוחות הגדולים ימשיכו לתור אחר פתרונות בתחום המדע והטכנולוגיה בלבד, התוצאה תהיה הסלמת המצב".

אבקש למקד את תשומת לבכם – לא בנושא המאמר (ביטחון לאומי בעולם גרעיני), אלא בסוג המסקנה אליה הגיעו השניים; כלומר, בכך שאין פתרון טכני לבעיה. ישנה הנחה סמויה וכמעט אוניברסאלית בדיונים המתפרסמים בכתבי עת מדעיים, מקצועיים ופופולאריים – למחצה, והיא כי לבעיה בה דנים קיים פתרון טכני. 'פתרון טכני' ניתן להגדיר ככזה המצריך שינוי אך ורק בשיטות של מדעי הטבע, שעה שהוא דורש שינוי מועט, אם בכלל, בערכים האנושיים או במושגי-המוסריות.

בימינו (אם כי לא-כן בזמנים קודמים), פתרונות טכניים מתקבלים תמיד בברכה. בשל כישלונות-ניבוי קודמים, דרוש אומץ כדי לטעון כי פתרון טכני נכסף איננו אפשרי. ווייזנר ויורק הפגינו אומץ כזה; בעודם מתבטאים מעל דפיו של כתב עת מדעי, התעקשו השניים כי פתרון הבעיה אינו טמון במדעי הטבע. הם סיגו בזהירות את גילוי-הדעת שלהם באמצעות הביטוי "לפי שיפוטנו המקצועי והמחושב...". אם צדקו או לא – אין זה עניינו של המאמר שלפנינו. עניינו, תחת זאת, הוא הרעיון החשוב שישנה קבוצת בעיות אנושיות שניתן לכנותן "בעיות משוללות פתרונות טכניים", ובאופן מדויק יותר – זיהויה של אחת מהן, ודיון על אודותיה.

קל להראות כי הקבוצה הזו אינה קבוצה ריקה. היזכרו במשחק 'איקס-עיגול'. חישובו על הבעיה, "איך אנצח במשחק 'איקס-עיגול'?" ידוע היטב כי איני יכול להצליח בכך, אם אני מניח (מתוך קבלה של מוסכמות תורת המשחקים) כי יריבי בקיא במשחק לגמרי. אם לומר זאת אחרת, אין "פתרון טכני" לבעיה. אני יכול לנצח רק באמצעות הענקת משמעות רדיקלית למילה 'לנצח'. אני יכול לחבוט ביריבי בראשו, או שאני יכול לזייף את העדויות. כל דרך בה 'אנצח' כרוכה, במידה מסוימת, בנטישת המשחק, כפי שאנו מבינים אותו באופן אינטואיטיבי (אני יכול גם, כמובן, לנטוש בגלוי את המשחק – לסרב לשחק בו. זה מה שרוב המבוגרים עושים).

בקבוצת "הבעיות משוללות הפתרון הטכני" ישנם חברים. טענתי היא כי "בעיית

האוכלוסין", כפי שהיא נתפסת בדרך כלל, חברה בקבוצה זו. האופן שבו היא [הבעיה] בדרך כלל נתפסת מצריך התעכבות-מה. יהא זה הוגן לומר כי רוב האנשים המתייסרים בבעיית האוכלוסין מנסים למצוא דרך להימנע מן הרעות החולות של התפוצצות האוכלוסין מבלי לוותר על אף אחת מן הפריבילגיות מהן הם נהנים כעת. הם סבורים כי ניצול הימים לצרכים חקלאיים, או פיתוח זנים חדשים של חיטה, יפתרו את הבעיה – באופן טכנולוגי. להלן אבקש להראות כי הפתרון אותו הם מחפשים איננו בר מציאה. בעיית האוכלוסין אינה ניתנת לפתרון טכני, ובמובן הזה איננה שונה כלל מבעיית הניצחון במשחק 'איקס-עיגול'.

מה עלינו להגדיל ככל האפשר?

אוכלוסיה, כפי שטען מלתוס, נוטה באופן טבעי לגדול באופן "הנדסי", או כפי שנאמר כיום, אקספוננציאלי. בעולם סופי, משתמע מכך כי החלק היחסי לנפש מתוך הטובין העולמיים חייב לפחות. האם עולמנו-שלנו אכן סופי? ניתן למצוא הגנה סבירה לדעה שהעולם הנו אינסופי, או שאיננו יודעים שהוא אינו כזה. אולם, במונחי הבעיות הפרקטיות שעלינו להתמודד עמן במשך הדורות הקרובים. באמצעות הטכנולוגיה הניתנת לחיזוי, ברור כי נגביר מאוד את הסבל האנושי אם לא נניח בעתיד המיידית כי העולם הזמין לאוכלוסיה האנושית שעל פני כדור הארץ הנו סופי: "החלל" אינו מהווה מפלט.

עולם סופי מסוגל לתמוך רק באוכלוסיה מוגבלת; לכן, ריבוי האוכלוסין צריך להשתוות, בסופו של דבר, לאפס (המקרה של תנודות רחבות וקבועות מעל ומתחת לאפס הוא גרסה טריוויאלית שאין צורך לדון בה). כשתנאי זה מתקיים, מה יהיה מצב המין האנושי? בפרט, האם מטרתו של בנת'ם – "הטוב הרב ביותר למספר הגדול ביותר" – יכולה להתממש? לא – משתי סיבות, שכל אחת מהן מספיקה בפני עצמה. הראשונה תיאורטית. לא ניתן למקסם שני משתנים (או יותר) בעת ועונה אחת. דבר זה מרומוז בתיאוריה של המשוואות היחסיות החלקיות, שניתן להרחיק ולתארך לפחות לימי ד'אלמבר (D'Alembert, 1717–) (1783).

הסיבה השנייה נובעת ישירות מעובדות ביולוגיות. כדי לחיות, כל אורגניזם זקוק למקור אנרגיה (למשל, מזון). אנרגיה זו מנוצלת לטובת שתי מטרות: הקיום עצמו, ועבודה. עבור האדם, קיום החיים מצריך בערך 1600 קלוריות ליום ("קלוריות קיום"). כל דבר שהוא עושה מעבר להישארות בחיים מוגדר כעבודה, ונתמך על ידי "קלוריות העבודה" שהוא קולט. קלוריות עבודה מנוצלות לא רק לטובת מה שאנו מכנים "עבודה" בשפת היומיום; הן נחוצות גם עבור כל צורות ההנאה, החל משחייה ומרוצי-מכוניות וכלה בניגית מוסיקה

ובכתיבת שירה. אם מטרתנו היא הגדלה מרבית של האוכלוסייה, ברור מה עלינו לעשות: עלינו להוריד את שיעור קלוריות-העבודה-לנפש קרוב ככל האפשר לאפס. בלי ארוחות גורמה, בלי חופשות, בלי ספורט, בלי מוסיקה, בלי ספרות, בלי אמנות... סבורני כי יודה כל מאן דהוא, גם ללא טיעונים או הוכחות, כי הגדלה מרבית של האוכלוסייה אינה מגדילה ככל האפשר את הטובין. מימוש מטרת בנת'ם אינו אפשרי.

שיעורה המיטבי של אוכלוסייה הוא, אם כך, פחות מן המרב. הקושי בהגדרת השיעור המיטבי עצום; ככל הידוע לי, איש עדיין לא תקף בעיה זו. הגעה לפתרון קביל ויציב תצריך ללא ספק יותר מדור אחד של עבודה אנליטית מאומצת – ושכנוע רב.

אנו רוצים בטוב המרבי לנפש; אך 'טוב' מהו? עבור אדם אחד זהו שטח הבר, עבור אחר – אתרי סקי לאלפים. עבור אדם אחד תהיה זו לשון-ים המזינה ברוזים ומאפשרת לצידים לירות בהם; עבור אחר – אזור תעשייה. אנו נוהגים לומר כי השוואת טוב אחד למשנהו אינה אפשרית, כיוון שהטובין משוללי מכה משותף. דברים משוללי מכה משותף אינם ניתנים להשוואה.

באופן תיאורטי, דבר זה עשוי להיות נכון; אך בחיים האמיתיים, דברים משוללי מכה משותף אכן ניתנים להשוואה. כל הדרוש הוא קריטריון לשיפוט ומערכת אומדן. בטבע, הקריטריון הוא הישרדות. האם טוב יותר עבור מין מסוים להיות קטן ובר-הסתרה, או גדול ורב-עוצמה? הברירה הטבעית יוצרת מכה משותף בין משוללי המכה המשותף. הפשרה המושגת תלויה באומדן טבעי של ערכי המשתנים.

האדם חייב לחקות תהליך זה. אין ספק כי בפועל הוא אכן עושה זאת – אך שלא בידועין. רק כאשר ההחלטות הסמויות הופכות גלויות, הטיעונים מתחילים. הסוגיה שיש להתמודד עמה בעתיד שלפנינו, היא פיתוח תיאוריית-אומדן קבילה. אפקטים סינרגטיים, השתנות בלתי ליניארית וקשיים בחיזוי העתיד הופכים את הבעיה האינטלקטואלית לקשה – אך לא (ברמה העקרונית) לבלתי אפשרית.

האם קבוצה תרבותית כלשהי כבר פתרה את הבעיה הפרקטית הזו בזמננו, ולו רק ברמה אינטואיטיבית? עובדה פשוטה אחת מוכיחה כי התשובה היא 'לא': לא קיימת כיום בעולם אף אוכלוסייה משגשגת שמתאפיינת – ושהתאפיינה לאורך זמן – בריבוי טבעי ששיעורו אפס. כל עם שיזחה אינטואיטיבית את הנקודה המיטבית שלו יגיע אליה תוך זמן קצר, ואחרי כן שיעור ריבוי ישתווה לאפס וייותר אפס.

כמובן, שיעור ריבוי חיובי עשוי לשמש כראייה לכך שאוכלוסייה מצויה מתחת לגודלה המיטבי. ואולם, לפי כל אמת מידה סבירה, האוכלוסיות בעלות קצב הגדילה הגבוה ביותר על כדור הארץ כיום הן (באופן כללי) האומללות ביותר. קשר זה (שאינו חייב להיות קבוע) מעורר ספק בהנחה האופטימית, אשר לפיה שיעור הריבוי החיובי של אוכלוסייה מהווה ראייה לכך שהיא עוד לא הגיעה לגודלה המיטבי.

לא נוכל לבצע אלא התקדמות מועטה לקראת שיעור אוכלוסין מיטבי, עד שנגרש במפורש את רוח-הדיבוק של אדם סמית' משדה הדמוגרפיה המעשית. בעניינים כלכליים, עושר העמים (1776) הוביל לפופולאריות רעיון "היד הנעלמה", לפיו יחיד אשר "מעוניין רק ברווחיו" יהיה לכאורה גם "מובל בידי יד נעלמה, לקידום... אינטרס הציבור". אדם סמית' לא טען כי דבר זה נכון באופן גורף, ואולי גם איש מממשיכיו לא טען כך. אבל הוא תרם לנטיית מחשבה שלטת, אשר התערבה מאז ואילך בפעולה חיובית המתבססת על ניתוח תבוני, דהיינו, הנטייה להניח כי ההחלטות שתתקבלנה באופן פרטני תהוונה, למעשה, ההחלטות הטובות ביותר עבור חברה שלמה. אם הנחה זו נכונה, היא מצדיקה את המשך מדיניותנו הנוכחית, של לסה-פר (laissez faire – חוסר התערבות) בהולדה. אם זה נכון, אנו יכולים להניח כי אנשים ישלטו בפרינסיפלים וכך ייצרו את גודל האוכלוסייה המיטבי. אם ההנחה אינה נכונה, הרי שעלינו לבחון מחדש את חירויות הפרט שלנו, על מנת לברר על אלו מהן ניתן להגן.

טרגדיה של חירות נחלת הכלל

את הטיעון הנגדי לרעיון "היד הנעלמה" בבקרת-אוכלוסין ניתן למצוא בתסריט שהותווה לראשונה בפמפלט מוכר-בקושי ב-1833, על ידי מתמטיקאי חובב בשם וויליאם פורסטר לוי (William Forster Lloyd, 1794–1852). אנו רשאים לקרוא לתסריט זה "הטרגדיה של נחלת הכלל", תוך שימוש במילה "טרגדיה" באותו האופן שבו הפילוסוף ווייטהד (Whitehead) השתמש בו: "מהות הטרגדיה הדרמטית אינה אומללות. היא טמונה בכובד-הראש של פעולתם חסרת הרחמים של דברים". הוא ממשיך ואומר, "אי-נמנעות זו של הגורל ניתנת להדגמה במונחי חיי-האדם רק באמצעות תקריות, אשר כרוכות בפועל באומללות. שכן רק באמצעותן, עקרותה של ההימלטות יכולה להיעשות ניכרת בדרמה".

הטרגדיה של נחלת הכלל מתפתחת באופן הבא. ציירו לעצמכם אחו פתוח לכל. מן הראוי לצפות כי כל רועה ינסה להחזיק על נחלת הכלל כמות בקר מרובה ככל האפשר. סביר כי סידור כזה יכול לעבוד באופן משביע רצון משך מאות שנים, בזכות מלחמות שבטיות, גזל וחולי, אשר הודות להם כמויות האנשים והבהמות כאחד אינן חורגות מכושר הנשיאה של השטח. ואולם, לבסוף מגיע יום הדין, כלומר, היום בו מתממשת המטרה הנכספת של יציבות חברתית. בנקודה זו, ההגיון הפנימי של נחלת הכלל מחולל טרגדיה, ללא רחמים. כיצור רציונאלי, כל רועה מעוניין להגדיל את רווחיו ככל האפשר. בגלוי או בסמוי, באופן מודע יותר או פחות, הוא שואל, "מהי התועלת עבורי בהוספת עוד פרה אחת לעדר שלי?" לתועלת זו מרכיב אחד שלילי ומרכיב אחד חיובי.

1. המרכיב החיובי הוא פונקציה של הגידול בחיה אחת. מכיוון שהרועה מקבל את כל רווחי המכירות מן החיה הנוספת, התועלת החיובית קרובה ל- +1.
2. המרכיב השלילי הוא פונקציה של הרעייה היתרה, הנגרמת על ידי חיה נוספת אחת. ואולם, מכיוון שהשלכות רעיית-היתר נחלקות בין כל הרועים, התועלת השלילית עבור כל רועה-מקבל-החלטות היא רק חלקיק של -1.

בעודו מצרף יחד את התועלות החלקיות, הרועה הרציונאלי מסיק כי הצעד ההגיוני היחיד עבורו הוא להוסיף עוד חיה לעדר שלו. ועוד אחת... אך זו המסקנה אליה מגיע כל אחד ואחד מן הרועים הרציונאליים החולקים יחד נחלת-כלל. וכאן טמונה הטרנזיט. כל אדם כבול למערכת המאלצת אותו להגדיל את עדרו ללא גבול – בעולם מוגבל. חורבן: לגורל זה נחפזים האנשים כולם, כאשר כל אחד מהם פועל למימוש האינטרס האישי שלו בחברה הדוגלת בחירות בנחלת-הכלל. חירות בנחלת-הכלל מביאה חורבן לכל.

יש שיגידו כי זה מובן מאליו. יהא זה כך! במובן מסוים, דבר זה נלמד כבר לפני אלפי שנים, אך הברירה הטבעית מעדיפה את כוחות ההכחשה הפסיכולוגית. היחיד מרוויח כיחיד מיכולתו להתכחש לאמת – אפילו כשהחברה כמכלול, שהוא עצמו מהווה חלק ממנו, נפגעת. חינוך מסוגל לנטרל את הנטייה הטבעית אל הדבר השגוי, אך ההשתלשלות הנחרצת של הדורות תובעת כי הבסיס לידע זה ירוענן בהתמדה.

תקרית פשוטה שאירעה לפני כמה שנים בלמסטר, מסצ'וסטס (Leominster, Massachusetts), מדגימה עד כמה ידע זה נוטה להתכלות. לאורך עונת הקניות של חג המולד, המדחנים במרכז העיר כוסו בשקיות ניילון, שנשאו תוויות עליהן נכתב: "נא לא לפתוח עד אחרי חג המולד. מחוות חניה חופשית באדיבות ראש העיר ומועצת העיר". במילים אחרות, בעודם חוזים דרישה גוברת עבור שטח נדיר-ממילא, נכבדי העיר ייסדו מחדש את המערכת של נחלת הכלל. (אנו חושדים, באופן ציני, כי כמות הקולות שהם הרוויחו עלתה על כמות הקולות שהם הפסידו בשל נסיגה זו לאחור.)

הגיון נחלת הכלל מובן באופן מקורב זה זמן רב, אולי מאז גילוי החקלאות או המצאת הרכוש הפרטי בנכסי דלא-ניידי. אך לרוב הוא מובן רק במקרים מיוחדים שאינם מוכללים די הצורך. אפילו במועד מאוחר זה, בוקרים המחכירים אדמות לאומיות בשטחי המרעה המערביים אינם מגלים אלא הבנה אמביוולנטית, שהרי הם לוחצים באופן מתמיד על הרשויות הפדראליות להעלות את מספר הראשים [המותר לחלקה] עד לנקודה שבה רעיית-יתר מובילה לסחף קרקעות ולהשתלטות עשבייה. באופן דומה, האוקיינוסים בעולם ממשיכים לסבול מהישרדות הפילוסופיה של נחלת הכלל. אומות ימיות עדיין נענות אוטומטית לסיסמה של "חופש הימים". תוך שהן מכריזות על אמונתן ב"משאבים הבלתי מתכלים של האוקיינוסים", הן דוחקות מין אחר מין של דגים ולווייתנים לסף ההכחדה.

הגנים הלאומיים מציגים מקרה נוסף של פעולת הטרגדיה של נחלת הכלל. כיום הם פתוחים לכל, ללא הגבלה. הגנים עצמם מוגבלים בהיקף – ישנו רק עמק יוסמיטי אחד – בעוד שנראה כי האוכלוסייה גדלה ללא גבול. הערכים שבעקבותיהם נמשכים המבקרים אל הגנים, נשחקים בהתמדה. בפשטות, עלינו להפסיק בזמן הקרוב להתייחס לגנים כאל נחלת כלל, אחרת לא יהיה בהם ערך עבור אף אחד.

מה עלינו לעשות? בידינו כמה אפשרויות. אנו יכולים לערוך להם מכירת-מלאי ולהופכם לרכוש פרטי. אנו יכולים להותירם כרכוש ציבורי, אך להקצות את הזכות להיכנס אליהם. ההקצאה עשויה להיקבע על בסיס עושר, באמצעות השימוש במערכת של מכירה פומבית. היא עשויה להיקבע על בסיס איכות, כפי שזו מוגדרת על ידי כמה סטנדרטים שיוסכם עליהם. היא עשויה להיקבע על ידי הגרלה. או שהיא עשויה להיקבע על בסיס 'כל הקודם זוכה', כשהיא מתנהלת באמצעות תורים ארוכים. כל אלה, סבורני, אינם מפתים. אך חובה עלינו לבחור – או להסכים בשתיקה להרס נחלת הכלל שאותה אנו מכנים 'גנים לאומיים'.

זיהום

הטרגדיה של נחלת הכלל מופיעה מחדש, בדרך מהופכת, בבעיות של זיהום. כאן אין זו שאלה של נטילת דבר – מה מנחלת הכלל, אלא של החדרת דבר – מה לתוכה – שפכים, או פסולת כימית, רדיואקטיבית ולוהטת למים; אדים רעילים ומסוכנים לאוויר; ושלטי פרסומת מסיחי-דעת ובלתי-נעימים לשדה-הראייה. תחשיבי התועלת נותרו כמקודם. האדם הרציונאלי מוצא כי חלקו בעלות הפסולת שהוא פולט אל נחלת הכלל פחות מעלות טיהור הפסולת שלו טרם שחרורה. כיוון שדבר זה נכון עבור כולם, אנו כבולים למערכת של "הרעלת הבאר ממנה אנו שותים", כל עוד אנו פועלים כישויות עצמאיות, רציונאליות וחופשיות.

הטרגדיה של 'נחלת הכלל כסל-מזון' נמנעת על ידי רכוש פרטי, או דבר-מה הדומה לו בצורתו. אך האוויר והמים שסביבנו אינם ניתנים בקלות לגידור, ולכן הטרגדיה של 'נחלת הכלל כביב-שופכין' חייבת להימנע באמצעים אחרים, על ידי חוקים כופים או כלי-מיסוי, שיהפכו את הטיפול בחומרים המזהמים לזול יותר עבור המזהם מאשר פליטתם בעודם בלתי מטופלים. עד עתה לא התקדמנו בפתרון בעיה זו כפי שהתקדמנו בפתרון הבעיה הראשונה. אכן, מושג הרכוש הפרטי הייחודי שלנו – המרתיע אותנו מפני כילוי המשאבים החיוביים של כדור הארץ – מקדם זיהום. בעל מפעל או גדת נחל, שרכושו משתרע עד אמצע הנחל, מתקשה תכופות להבין מדוע אין זו זכותו הטבעית להעכיר את המים החולפים על פני מפתנו. החוק, המפגר תמיד אחרי זמנו, מצריך 'תפירה' והתאמה

משוכללות כדי להסתגל להיבט זה של נחלת הכלל, אשר הובן רק לאחרונה. בעיית הזיהום היא תוצאה של אוכלוסייה. לא שינה הרבה כיצד חלוץ אמריקני בודד נפטר מן הפסולת שלו. "מים זורמים מטהרים עצמם כל עשרה מיילים", נהג סבי לומר – והמיתוס היה קרוב מספיק לאמת כשהיה ילד, שכן אז לא היו אנשים רבים מדי. אך כשאוכלוסייה נהיית צפופה יותר, תהליכי המחזור הכימיים והביולוגיים הטבעיים כורעים תחת העול, וקוראים להגדרה מחודשת של זכויות-רכוש.

כיצד לחוקק איפוק?

ניתוח בעיית הזיהום כפונקציה של צפיפות אוכלוסין חושף עיקרון-מוסר שאינו זוכה בדרך כלל להכרה, כלומר: מוסריות של מעשה היא פונקציה של מצב המערכת בזמן בו הוא בוצע. שימוש בנחלת הכלל כביב-שופכין אינו מזיק לציבור הכללי בתנאי-ספר, כיוון שבמצב כזה כלל אין ציבור; התנהגות זהה במטרופולין היא בלתי-נסבלת. לפני מאה וחמישים שנה, איש-ערבה יכול היה להרוג ביזון אמריקני, לחתוך את הלשון בלבד לארוחת הערב שלו, ולהשליך את שאר החיה. בעשותו כך, הוא לא היה נוהג באופן בזבזני בשום מובן חשוב. כיום, משנותרו רק כמה אלפים בודדים של ביזונים, התנהגות כזו תעורר בנו חלחלה.

בהקשר זה, שווה לציין כי מידת המוסריות של מעשה אינה יכולה להיקבע על סמך תמונה. אין לדעת אם אדם ההורג פיל, או מבעיר אש בשטח-מרעה, מזיק לזולת, לפני שמכירים את המערכת הכוללת שבה מופיעים מעשיו. "תמונה אחת שווה אלף מילים", אמר סיני קדום; אך ייתכן כי יהיה צורך בעשרת-אלפים מילים על מנת להעניק לה תוקף. אקולוגים, ממש כמו רפורמטורים בכלל, ניצבים בפני הפיתוי לשכנע אחרים באמצעות קיצור-הדרך של הצילום. אך מהות של טיעון אינה ניתנת לצילום: היא מוכרחה להיות מוצגת באופן רציונאלי – במילים.

עובדה זו, שהמוסריות הנה 'רגישת-מערכת', חמקה מתשומת ליבם של רוב מנסחי הקודים האתיים בעבר. "לא תעשה..." היא צורת הצווים המוסריים המסורתיים – ואלו אינם לוקחים בחשבון נסיבות מיוחדות. חוקי החברה שלנו הולכים בעקבות הדפוס של מי-קדם, ולכן אינם הולמים משילה בעולם מורכב, צפוף ובר-שינוי. פתרוןנו הוא להרחיב את החוק באמצעות תקנות מנהליות. מכיוון שאין זה אפשרי להבהיר את כל התנאים שתחתיהם בטוח להבעיר פסולת בחצר האחורית, או להפעיל רכב ללא בקרת-ערפיה, אנו מייפים באמצעות החוק את כוחם של המשרדים הבירוקראטיים לעסוק בפרטים. התוצאה היא הדין המנהלי, אשר בצדק חוששים ממנו – בשל טעם עתיק: *Quis custodiet ipsos custodes?* – 'מי ישגיח על המשגיחים עצמם?'. ג'ון אדאמס (John Adams) טען כי

חייבת להיות לנו "ממשלה של חוקים ולא של אנשים". אדמיניסטרטורים בירוקראטיים, המנסים לאמוד מוסריות של מעשים במערכת טוטאלית, מועדים במיוחד לשחיתות – ויוצרים, משום כך, ממשלה של אנשים, ולא של חוקים. קל לחוקק איסור (אם כי לאו דווקא קל לאכפו); אך כיצד מחוקקים איפוק? הניסיון מראה כי ניתן להוציא דבר זה לפועל באופן מיטבי דרך תיווך הדין המנהלי. אנו מגבילים אפשרויות שלא לצורך אם אנו מניחים כי תחושת ה-Quis custodiet [‘מי ישגיח...’] שוללת מאיתנו את השימוש בדין המנהלי. תחת זאת, עלינו לשמר את האמרה כתזכורת תמידית לסכנות מבהילות שאיננו יכולים להתחמק מהן. האתגר הגדול ביותר הניצב כעת מולנו הוא המצאת המשובים-המתקנים הנחוצים להותרת המשגיחים ביושרם. עלינו למצוא דרכים לתיקוף הסמכות ההכרחית של המשגיחים ושל המשובים-המתקנים כאחד.

החופש להוליד אינו נסבל

הטרגדיה של נחלת הכלל קשורה לבעיות אוכלוסין בדרך נוספת. בעולם הנשלט רק על ידי עקרון ה-‘אדם לאדם זאב’ – אם אכן היה עולם כזה אי פעם – השאלה, כמה ילדים יהיו למשפחה, אינה מהווה עניין לדאגה ציבורית. הורים שיולידו בשפע רב יתר על המידה יותירו אחריהם צאצאים מועטים יותר, לא רבים יותר, מכיוון שלא יצליחו לטפל בילדיהם באופן מספק. דייוויד לאק (David Lack) ואחרים מצאו כי ניתן להוכיח שמשוּב שלילי כזה מסדיר את פריון הציפורים. אך אנשים אינם ציפורים – ואינם נוהגים כמותן מזה אלפי שנים, לפחות.

אם כל משפחה אנושית היתה תלויה רק במשאביה-שלה; אם ילדי הורים פזיזים היו רעבים למוות; אם משום כך, הולדת-יתר היתה מביאה עמה את ‘עונשה’ שלה לשושלת – אז לא היה עניין ציבורי בפיקוח על הולדה בקרב משפחות. אך חברתנו מחויבת עמוקות למדינת-הרווחה, ומשום כך היא ניצבת בפני היבט נוסף של הטרגדיה של נחלת הכלל. במדינת-רווחה, כיצד נתמודד עם משפחות, דתות, גזעים או מעמדות (או, למעשה, כל קבוצה מלוכדת שניתן להבחין בה) המאמצים הולדת-יתר כמדיניות להבטחת גידולם? לזווג בין החופש להוליד ובין האמונה כי כל הבא לעולם זכאי לזכות שווה על נחלת הכלל, משמעו לקבע את העולם לנתיב-ההתנהלות טרגי.

למרבת הצער, זהו בדיוק נתיב-ההתנהלות המקודם על ידי האו"ם. בשלהי 1967, כשלושים אומות הסכימו לנוסח הבא: “ההכרזה לכל באי-עולם בדבר זכויות האדם מתארת את המשפחה כיחידה הטבעית והבסיסית של החברה. מכך נובע, כי כל בחירה והחלטה ביחס לגודל המשפחה חייבת להתקבל בתוך המשפחה עצמה ללא יוצא מן הכלל, ואינה יכולה להתבצע על ידי כל גורם אחר.”

כואב להכחיש באופן מוחלט את תוקפה של זכות זו; כאשר אנו מכחישים אותו, אנו חשים אי-נוחות דומה לזו שחשו תושבי סאלם, מסצ'וסטס (Salem, Massachusetts), שהכחישו את מציאותן של מכשפות במאה השבע-עשרה. בהווה, באזורי-מגורים ליבראליים, פועל מעין טאבו הכולם ביקורת על האו"ם. ישנה תחושה שהאו"ם הוא "תקוותנו הטובה ביותר והאחרונה", שאל לנו להטיל בו דופי; אסור לנו לשחק לידיהם של שמרנים קיצוניים. ואולם, הבה לא נשכח את מה שאמר רוברט לואיס סטיבנסון (Robert Louis Stevenson): "האמת הנדחקת על ידי חברים היא הנשק הנגיש ביותר לאויב". אם אנו אוהבים את האמת, עלינו להכחיש בגלוי את תוקף ההכרזה לכל באי-עולם בדבר זכויות האדם, אפילו שהיא מקודמת על ידי האו"ם.

תולדות פתוגניות של מצפון

החיסרון ארוך-הטווח של הפנייה למצפון אמור להספיק כדי להרשיעו, אך הוא סובל גם מחסרונות קצרי-טווח משמעותיים. אם אנו מבקשים מאדם המנצל נחלת-כלל לחדול "בשם המצפון", מה אנו אמרים לו? מה הוא שומע? – לא רק בו-ברגע, אלא גם בשעות הקטנות של הלילה, כאשר הוא נזכר – ישן-למחצה – לא רק במילים שאמרנו, אלא גם ברמזי-התשדורת הבלתי-מילוליים שהעברנו אליו שלא בודעין? במוקדם או במאוחר, במודע או שלא במודע, הוא חש שקיבל שני שדרים, ושהם מנוגדים זה לזה: 1. (שדר מכוון) "אם לא תנהג כפי שביקשנו, נגנה אותך בגלוי על שלא נהגת כאזרח אחראי"; 2. (השדר הבלתי-מכוון) "אם אכן תנהג כפי שביקשנו, נגנה אותך בחשאי על היותך שוטה, אשר עומד, לבושתו, מנגד – בזמן שאנו, כל השאר, מנצלים את נחלת הכלל".

כולם לכודים אפוא במה שבייטסון (Bateson) כינה "מלכוד כפול". בייטסון ועמיתו ניסחו טענה משכנעת בעד ראיית המלכוד הכפול כגורם סיבתי חשוב בהתהוות סכיזופרניה. אמנם ייתכן שהמלכוד הכפול אינו מזיק כל כך תמיד, אך תמיד הוא מסכן את הבריאות המנטאלית של כל מי שהוא חל עליו. "נקיפות מצפון", גרס ניטשה, "הן סוג של מחלה".

לעורר את מצפונם של אחרים – דבר זה מפתה עבור כל מי שמנסה להרחיב את שליטתו מעבר לגבולות החוקיים. מנהיגים בדרגות הגבוהות ביותר נכנעים לפיתוי זה. האם היה נשיא כלשהו במהלך הדור האחרון שלא ביקש מארגוני-עובדים למתן את דרישותיהם למשכורות גבוהות יותר באופן וולונטארי, או ממפעלי פלדה לכבד באופן וולונטארי הנחיות-תמחור? אינני יכול להיזכר ולו באחד שנהג כך. הרטוריקה הנהוגה בהזדמנויות כאלה מתוכננת לעורר רגשות-אשם בקרב אלה שאינם משתפים פעולה.

משך מאות שנים הונח ללא הוכחה כי רגשות האשם הם רכיב בעל ערך, ואולי אפילו הכרחי, של החיים המתורבתים. כעת, בעולמינו הפוסט-פרוידיאני, אנו מפקפקים בכך.

פול גודמן (Paul Goodman) מדבר מנקודת המבט המודרנית כשהוא אומר: "מתוך תחושת-אשם מעולם לא צמחה שום טובה, אף לא בינה, מדיניות או חמלה. האשמים אינם שמים לב למושא, אלא רק לעצמם, ואפילו לא לאינטרסים שלהם-עצמם - דבר שיכול היה להיות הגיוני - אלא לחרדותיהם".

אין צורך להיות פסיכיאטר מקצועי בכדי להבין את ההשלכות של חרדה. אנו בעולם המערבי יצאנו זה-עתה מתקופת-אופל איומה בת שתי מאות של ארוס שהושהה - חלקית על ידי חוקי איסור, אך בעילות רבה יותר, אולי, על ידי המנגנונים מעוררי-החרדה של החינוך.

מכיוון שקשה לנפק הוכחה, עשויים אנו אפילו לקבוע כי תוצאות החרדה יכולות - לפעמים ומנקודות מבט מסוימות - להיות רצויות. השאלה הגדולה יותר שעלינו לשאול היא האם, כעניין של מדיניות, עלינו לעודד אי-פעם את השימוש בשיטה שניטייה (אם לא כוונתה) פתוגנית מבחינה נפשית. בימים אלה אנו שומעים דיבור רב על הורות אחראית; צמד המילים משובץ בכותרות של כמה ארגונים המסורים למטרת השליטה בילודה. כמה אנשים הציעו מערכות תעמולה כבדות כדי להטמיע אחריות בקרב המולידים שבאומה (או בעולם). אך מה משמעות המילה 'מצפון'? כאשר אנו משתמשים במילה 'אחריות' בהיעדר סנקציות מוצקות, האם איננו מנסים לדכא אדם חופשי בנחלת הכלל כך שיפעל כנגד האינטרס של עצמו? 'אחריות' היא זיוף מילולי ל-'מידה כנגד מידה' ממשית. זהו ניסיון לזכות במשהו בעבור לא-כלום.

לפי תפישתי, אם יש להשתמש במילה 'אחריות' כלל, יש לעשות זאת באותו המובן שבו צ'ארלס פראנקל (Charles Frankel) השתמש בה. "אחריות", אומר פילוסוף זה, "היא התוצר של הסדרים חברתיים ברורים". שימו לב שפראנקל קורא להסדרים חברתיים - ולא לתעמולה.

כפייה הדדית בהסכמה הדדית

ההסדרים החברתיים שמיצרים אחריות הם הסדרים הגורמים לכפייה, מסוג כלשהו. חישבו על שוד בנק. האדם הנוטל כסף מן הבנק, נוהג כאילו הבנק מהווה נחלת-כלל. איך נמנע פעולה כזו? בהחלט לא באמצעות ניסיון לווסת את התנהגותו אך ורק דרך פנייה מילולית לחוש-האחריות שלו. במקום להסתמך על תעמולה, אנו הולכים בעקבות פראנקל, ומתעקשים כי בנק אינו נחלת-כלל; אנו מחפשים הסדרים חברתיים ברורים שיגנו עליו מלהפוך נחלת-כלל. איננו מכחישים שבכך אנו מפרים את החופש של שודדים-מועדים, וגם איננו מצרים על כך.

סוגיית המוסריות של שוד-בנק קלה במיוחד להבנה, כיוון שאנו מקבלים את האיסור

המוחלט על פעילות זו. אנו מוכנים לומר 'לא תשדוד בנקים', מבלי לאפשר יוצאים מן הכלל. אך גם איפוק ניתן 'לייצר' באמצעות כפייה. מיסוי הוא כלי כפייה מוצלח. כדי לדאוג שהקונים במרכז העיר יעשו שימוש מאופק במקומות חניה, אנו משתמשים במדחנים עבור פרקי זמן קצרים, ובקנסות תעבורה עבור פרקי זמן ארוכים יותר. איננו צריכים ממש לאסור על תושב לחנות כמה זמן שהוא רוצה; אנו צריכים רק להפוך זאת ליקר יותר ויותר עבורו לנהוג כך. לא איסור, אלא אפשרויות מוטות על פי שיקול דעת זהיר, הן מה שאנו מציעים לו. איש שדרת מדיסון (= מתעשיית הפרסום) עשוי לקרוא לזה שכנוע; אני מעדיף את כנותה הרבה יותר של המילה 'כפייה'.

'כפייה' היא מילה גסה עבור רוב הליברלים כעת, אך היא אינה חייבת להיות כזו לנצח. כמו עם מילות ארבע-האותיות, זיהומה יכול להיטהר דרך חשיפה לאור, דרך אמירתה שוב ושוב בלי התנצלות או מבוכה. עבור רבים, המילה 'כפייה' מרמזת על החלטות שרירותיות של פקידי-בירוקרטיה רחוקים ובלתי אחראים; אך זה איננו מרכיב חיוני של משמעותה. הכפייה היחידה עליה אני ממליץ היא כפייה הדדית, המוסכמת באופן הדדי על רוב האנשים המושפעים ממנה.

לומר שאנו מסכימים הדדית לכפייה אין פירושו לטעון שאנו נתבעים ליהנות ממנה, או אפילו להעמיד פנים שאנו נהנים ממנה. מי נהנה ממיסים? כולנו מתלוננים עליהם. אך אנו מקבלים עלינו את מיסי החובה, כי אנו מבינים שמיסי-רשות יעניקו עדיפות לחסרי-המצפון. אנו מייסדים מיסים וכלים כופים אחרים, ותומכים בהם (באופן נרגן), כדי לחמוק מאימי נחלת הכלל.

חלופה לנחלת הכלל אינה חייבת להיות מושלמת, אלא רק עדיפה. במקרה של נכסי דלא-ניידי וטובין חומרניים אחרים, החלופה בה בחרנו היא מוסד הרכוש הפרטי, כשלצדו זכות-ירושה מוסדרת בחוק. האם מערכת זו צודקת באופן מושלם? כביולוג בעל הכשרה בתחום הגנטיקה, הריני מכחיש זאת. נראה לי כי אם אין הבדלים בירושה האישית, על הרכוש החוקי להלום בדיוק תורשה ביולוגית – [כלומר], שאלה אשר מתאימים יותר מבחינה ביולוגית להיות אפוטרופוזי רכוש וכוח, צריכים לרשת יותר על פי חוק. אך הצטרפותם מחדש שוב ושוב של המטענים הגנטיים שמים ללעג את דוקטרינת 'הבן והאב הם היינו הך', המרומזת בחוקי-הירושה שלנו. אידיוט יכול לרשת מיליונים, וקרן נאמנות יכולה לשמור על נכסיו ללא פגע. אנו חייבים להודות כי המערכת החוקית שלנו, של רכוש פרטי יחד עם ירושה, אינה צודקת – אך אנו משמרים אותה כי איננו משוכנעים, כעת, כי מישהו המציא שיטה טובה יותר. החלופה של נחלת הכלל מבעיתה מכדי שנסקול אותה. אי-צדק עדיף על חורבן מוחלט.

אחת המוזרויות של המאבק בין רפורמה לבין סטאטוס-קוו, היא שמאבק זה נשלט על ידי סטנדרט כפול, מבלי שתוקדש לכך מחשבה. כאשר מוצע צעד-מתקן, לעתים קרובות

הוא מובס בו ברגע שמתנגדיו, בתרועת-ניצחון, מגלים בו פגם. כפי שהראה קינגסלי דייוויס, מדבריהם של הסוגדים לסטאטוס-קוו משתמע לפעמים כי שום רפורמה אינה אפשרית ללא הסכמה פה אחד – השתמעות המנוגדת לעובדות ההיסטוריות. ככל שאני מצליח להבין, דחייה אוטומטית של רפורמות מוצעות מבוססת על אחת משתי הנחות בלתי מודעות: (1) שהסטאטוס קוו מושלם, או (2) שהבחירה שאנו ניצבים מולה היא בין רפורמה לבין אי-עשייה; אם הרפורמה המוצעת אינה מושלמת, ככל הנראה עלינו לחכות להצעה מושלמת, ובינתיים להימנע מלנקוט כל עשייה שהיא.

אך לעולם איננו יכולים להימנע כליל מנקיטת פעולה. מה שעשינו משך אלפי שנים, גם הוא פעולה. גם הוא מייצר רעות חולות. מרגע שאנו מודעים לכך שגם הסטאטוס-קוו הוא עשייה, אנו יכולים להשוות את היתרונות והחסרונות ברי-הגילוי שלו עם היתרונות והחסרונות החזויים של הרפורמה המוצעת, תוך שאנו מצמצמים ככל יכולתנו את השפעת היעדר ניסיוננו. על בסיס השוואה שכזו, אנו יכולים לבצע החלטה רציונאלית, שלא תערוך שימוש בהנחה הבלתי-מעשית, לפיה ניתן לסבול רק שיטות מושלמות.

זיהוי של הכרח

הסיכום הטוב ביותר לניתוח הנוכחי של בעיות האוכלוסין של האדם הוא אולי זה: נחלת הכלל – אם היא מוצדקת בכלל – מוצדקת רק תחת תנאים של צפיפות-אוכלוסין נמוכה. כיוון שהאוכלוסייה האנושית גדלה, היה על נחלת הכלל להינטש, היבט אחר היבט. ראשית נטשנו את נחלת הכלל באיסוף מזון, בגדרנו אדמה חקלאית ובהגבילנו שטחי מרעה ואזורי צייד ודייג. הגבלות אלה לא הושלמו עדיין ברחבי העולם.

אחרי כן נוכחנו כי יש לנטוש גם את ההתייחסות לנחלת הכלל כאל אתר לפליטת פסולת. הגבלות על הזרמת שפכים ביתיים התקבלו באופן נרחב בעולם המערבי; אנו עדיין נאבקים למען חסימת נחלת הכלל לזיהום שמקורו ברכבים, מפעלים, תרסיסים קוטלי חרקים, פעולות-דישון חקלאיות ומתקני אנרגיה אטומית.

יכולתנו לזהות את הרעות החולות של נחלת הכלל בענייני הנאה מצויה בשלב עוברי אפילו עוד יותר. כמעט שאין הגבלה על הפצת גלי-קול במרחב הציבורי. ציבור הצרכנים מותקף במוסיקה מטופשת ללא הסכמתו. ממשלתנו הוציאה מיליארדי דולרים כדי ליצור תובלה-על-קולית שתטריד 50,000 אנשים על כל אדם בודד המובל מחוץ לחוף 3 שעות מהר יותר. פרסומאים מעכירים את גלי הרדיו והטלוויזיה ומזהמים את טווח הראייה של מטיילים. אנו רחוקים מרחק רב מהוצאת נחלת הכלל אל מחוץ לחוק בענייני הנאה. האם זה מפני שהמורשת הפוריטאנית שלנו גורמת לנו לראות בהנאה מעין חטא, ובכאב (כלומר, בזיהום של פרסומות) סימן לסגולה טובה?

כל גידור חדש של נחלת הכלל כרוך בהפרת חירותו האישית של מישהו. הפרות שנעשו בעבר הרחוק מתקבלות בהבנה מכיוון שאף אדם בן-זמננו לא מתלונן על אובדן. אלה ההפרות החדשות המוצעות שאליהן אנו מתנגדים בתוקף; הזדעקויות על "זכויות" ו"חירות" ממלאות את האוויר. אך 'חירות' מה משמעה? כאשר אנשים הסכימו הדדית להעביר חוקים כנגד שוד, המין האנושי הפך חופשי יותר, ולא פחות. יחידים הכבולים להגיון של נחלת הכלל חופשיים רק להמיט חורבן כללי; מרגע שהם מכירים בצורך בכפייה הדדית, הם הופכים חופשיים לשקוד על השגת מטרות אחרות. אני מאמין כי היה זה היגל שאמר, "חופש הוא ההכרה בהכרח".

ההיבט החשוב ביותר של ההכרח שעלינו לזהותו כעת, הוא ההכרח של זניחת נחלת הכלל ברבייה. אף פתרון טכני אינו יכול להצילנו מהפורענות של התפוצצות האוכלוסין. חופש להוליד יביא עמו חורבן לכל. כעת, כדי להימנע מהחלטות קשות, רבים מאיתנו מתפתים להטיף למצפון ולהורות אחראית. יש להילחם בפיתוי זה, כי פנייה לבעלי מצפון הפועלים עצמאית מייצרת פעולת-ברירה, אשר מעלימה כל מצפון בטווח הרחוק, ומגבירה חרדה בטווח הקצר.

הדרך היחידה בה אנו יכולים לשמר חירויות אחרות ויקרות יותר ולטפחן, היא באמצעות וויתור על החופש להוליד, ובהקדם האפשרי. "חופש הוא ההכרה בהכרח" – וזהו תפקיד החינוך לחשוף בפני הכול את ההכרח בזניחת החופש להוליד. רק כך נוכל לשים קץ להיבט זה של הטרגדיה של נחלת הכלל.

נחלת הכלל החבויה

ג'ונתן ראו

אשתי גדלה במה שמומחי המערב מכנים, עם לא מעט התנשאות, מדינה "מתפתחת". חיי החברה בכפר שלה נסובו בעיקרם סביב לעץ. אנשים התקהלו שם מידי ערב כדי להיפגש, לספר סיפורים וסתם לבלות את זמנם בצוותא. זיכרונות הילדות החמים ביותר של אשתי כוללים משחקי מחבואים בחוץ מסביב לאותו העץ, בעוד ההורים יושבים תחתיו ומשוחחים, או בעודם יושבים על המרפסת ששימשה גם היא למטרה דומה.

העץ היה יותר מסתם מקום מפגש רוגע. הוא היה נכס יצרני – נכס כלכלי במובן השורשי של המילה. הוא יצר קשרי אחווה בין שכנים, רשת של מידע ומרכז פעילות לילדים שהתרוצצו ושיחקו במשחקים שהם עצמם המציאו. הוא היווה גשר בין דורות. הוא איפשר למבוגרים להשתלב בזרם החיים היומיומי, וילדים זכו לדבר שהיום הוא במחסור בארה"ב – סביבה לא תחרותית ולא מובנית שההורים נמצאים בה בהישג יד. בארה"ב אנו מוציאים מאות מיליארדי דולרים על דברים רבים, ממרכזים קהילתיים ועד קלטות וידאו ייעודיות לילדים, כדי לנסות להשיג מטרה זו בחוסר יעילות משווע ועל פי רוב עם תוצאות פחות חיוביות.

אך רוב כלכלני המערב יראו באותו העץ מצב פתטי של תת-פיתוח. הם יעודדו "מודרניזציה" שמשמעותה עבורם היא לגדוע את העץ ולגרום לאנשים לשלם כסף עבור הדברים שהוא סיפק. בחזונו יש עדיפות לכך שאנשים יישארו בבית ויצפו בטלוויזיה, ישחקו משחקי מחשב או יגלשו ברשת. בידור תאגידי יחליף את התרבות המקומית. במילים אחרות, יהיה גידור של נחלת הכלל החברתית. דבר שהיה נגיש לכל ובחינם יהפוך לסחורה הנצרכת בתשלום.

התוצאה היא "צמיחה" כפי שמגדירים כלכלנים את המונח. כסף יחליף ידיים. אך כמובן יהיו גם תוצאות לוואי: מגפת השמנה, חוב, ריקבון סביבתי, המין והאלימות של התרבות הממוסחרת, התפוררות של קשרי הקהילה.

זהו סיפורה של נחלת הכלל, שהיא חלק החיים השוכן מחוץ לשוק או למדינה. נחלת הכלל היא הכלכלה הסמויה מן העין, נוכחת בכל עת אך מושכת את תשומת הלב רק לעתים נדירות. היא מעניקה לנו את המערכות תומכות החיים – הן האקולוגיות והן החברתיות. אך כמעט תמיד היא מנוצלת לרעה ונמצאת בהידרדרות. הרס נחלת הכלל הוא חוט השני (הלייטמוטיב) של רוב מה שאנו מכנים "פיתוח". הוא החוט המקשר בין רבות מהבעיות בפניהן ניצב עולמנו כיום. זיהום המים והאוויר, הרעש, הפרבור והתפוררות

הקהילה, המדמנה התרבותית אותה אנו מכנים "בידור" והניסיונות להנדס ולרשום כפטנט את בסיסם הגנטי של החיים עצמם – באלו ובנושאים רבים נוספים, לב הענין הוא דבר אחד זהה: הרס נחלת הכלל בשמו של הרווח הפרטי.

מה עוד יש?

כבר משך למעלה ממאה הדיון הציבורי בארה"ב נוטר מקוטב – המגזר הציבורי מול המגזר הפרטי, הממשלה מול השוק, התאגיד מול המדינה. אלו תחמו את גבולם של הדמיון והיצירתיות במדיניות וכן את תפישת המציאות עצמה.

התולדה היא עולם המרודד לשתי אפשרויות וקוצר ראייה המקובע במדיניות רשמית. מחנה אחד רוצה שהשוק יהיה חזות הכל וכל דבר יהפוך מוצר למכירה. המחנה השני עונה לו בתוכניות ומדיניות של מוסדות המדינה המכילות הכל. זהו דיון בין וול-מארט לסעד, בין השתלטות תאגידית על החיים לבין גולציה אינסופית של הכל, ומכל זה נותרת שאלה חיונית אחת – מה עוד יש?

התשובה "נחלת הכלל" (the commons) מעוררת לרוב רגע של תמיהה. האם כוונתך לממשלה? לאדם הפשוט? לגן ההוא בבוסטון? הן בפוליטיקה שלנו והן בתקשורת נחלת הכלל כביכול אינה קיימת כלל. אך נחלת הכלל היא בסיסית יותר מהמדינה או השוק. זהו התחום הכביר שהוא המורשת המשותפת של כולנו ושבו אנו משתמשים מבלי שיגבה מאתנו מחיר. האטמוספירה והאוקיינוסים, שפות ותרבויות, מצבורי הידע והבינה האנושית, מערכות התמיכה הלא פורמליות של הקהילה, השלום והשלווה להם אנו מייחלים, אבני הבניין הגנטיות של החיים – כל אלו הם פניה השונים של נחלת הכלל.

חלק מהם הם מתת הטבע, אחרים הם התוצר הקולקטיבי של המאמץ והיצירה האנושיים. חלקם חדשים, כגון רשת האינטרנט. אחרים עתיקי יומין, כמו פולקלור וקליגרפיה. אך הם כולם "שייכים" לכולנו אם זו המילה להשתמש בה. לאיש אין זכויות בלעדיות. אנו יורשים אותם בצוותא והם יותר בסיסיים בחיינו מאשר המדינה או השוק. לא קשה לדמיין את החיים ללא משרד המסחר או ללא האתר של אמאזון. קום, אך לא ניתן לדמיין את החיים ללא שפה או אוויר ראוי לנשימה. כרוכה בכך אחריות גדולה. בהשאלה ממילותיו המפורסמות של אדמונד ברק אנו "שוכרים בעלי חזקה זמנית בחיים", ו"אל לנו לחשוב כי יש לנו הזכות לדלל את הירושה או לדרדרה עם פסולת".

כפי שאמרו לנו סבותינו – השאירו את המקום נקי כפי שמצאתם אותו אם לא נקי יותר. אך כיום רק מעטים מאתנו קשובים לציווי. ערכה של נחלת הכלל הוא בלתי משוער. אך כיוון שאין שפה מוסכמת לדון בכך, או מערכת חוקים בכדי להגן עליה, נחלת הכלל היא מושאם של חדירה, שוד, וניצול לרעה מתמשכים. בכל יום מגיעים דיווחים על תקיפה

נוספת – על השקט שלנו, הזירה האזרחית שלנו, המארג של הקהילה שלנו, מאגר הידע הקולקטיבי שלנו והאוויר והמים שאנו זקוקים להם לחיינו. חברות הסלולר תובעות לנכס לעצמן מנחלת הכלל את התדרים להם הן זקוקות, תאגידים מנכסים לעצמם את שמש של מוסדות ציבור כגון אולמות ספורט, וחברות תרופות מקבלות בעלות על מחקר אוניברסיטאי כך שמטרתו הופכת לייצר יותר כסף במקום לקדם את הידע האנושי. אפילו המים בעולם הופכים לסחורה למכירה. העיתונים מלאים בכותרות כגון 'מניות חברות מים גועשות'.

התוצאה היא אשליה סטטיסטית של קידמה – גידול בעסקאות כספיות המסתיר מציאות של ירידה במרכיבים רבים של רווחה אמיתית בתמונה הגדולה של חיינו. ביזת נחלת הכלל היא הכלל הדומיננטי בתהליך אותו אנו מכנים באופן כה מטעה – "צמיחה". הצמיחה הפכה לתהליך קניבלי. במקרים הולכים ורבים היא אינה מוסיפה "טובין" (מוצר) שלא היה קיים קודם. במקום, היא לוקחת טובין מנחלת הכלל, מדלדלת או מדרדרת אותו ואז מוכרת לנו אותו חזרה בצורה ממוסחרת או כתחליף סינטי. מזהמים את האגמים והנהרות ואז מוכרים בריכות שחיה ומים מינרליים. הורסים את דפוס הפיתוח המסורתי של הכפר, מכריחים אנשים לנסוע במכוניות ואז מוכרים להם הליכוניס ממוכנים וגלולות הרגעה.

הדוגמהות הן אינסופיות. במקביל, ככל שחלק גדל של החיים נדחק לזירה הדורשת משאבים כספיים, גדל אי השוויון. אנו נותרים בתחושת מצוקה, תחושת מתח וחוסר בטחון כלכלי, מודאגים לגבי מה שצופן העתיד לילדינו ונכדינו ומתמודדים עם אויב כרוני נטול שם או צורה.

עורכי דין לא, תגליות מקריות ומזל כן

נעשו מאמצים רבים להגדיר את נחלת הכלל, אך היא אינה ניתנת להגדרה מדויקת. היא מגוונת מידי ומושרשת מידי בתהליך החיים. נחלת הכלל אינה זהה לתוכנית ציבורית. היא אינה, למשל, התוצאה של מחקר במימון ממשלתי, או של מוסדות חינוך ציבוריים. דברים אלו נוצרים באמצעות המוסדות של המגזר הציבורי. יש להם השלכות ציבוריות רחבות היכולות להעשיר את נחלת הכלל – לדוגמה אם מחקר שנעשה במימון ממשלתי מפרסם את תוצריו בפרסום פתוח לציבור. אך אין הם נחלת הכלל עצמה.

איכותה של נחלת הכלל היא פשוט נמצאת שם. על פי רוב אין כללים פורמליים המכוונים את מנגנוני הפעילות של נחלת הכלל. אחת ממשמעויות הדבר היא צמצום מבורך במספר עורכי הדין. אנשים לא נזקקים לחוזה כדי לנשום, אישור חכירה כדי להפליג באוקיינוס או תעודת ביטוח כדי להתקשר לשכן ולבקש עזרה. הם אינם משלמים תמלוגים

כדי להשתמש בשפה או כדי לספר אגדות עם לילדיהם. עם זאת, ידרשו לנו חוקים חדשים ועורכי דין מסוג חדש על מנת להגן על חלקים מנחלת הכלל.

תכונה נוספת של נחלת הכלל היא העדר פרסום. השוק תמיד דוחף לנו את הטובין והשירותים שלו לפרצוף, מה שעלול לעורר ספקות לגבי המידה בה הם באמת טובים ומה בדיוק הם משרתים. נחלת הכלל, לעומת זאת, פשוט ממתינה לשימוש שיעשה בה.

לעתים קרובות היא מתגלה. אם קיים מפרצון נעים לשחיה אנשים יגלו אותו. נחלות כלל חברתיות קמות באופן ספונטני – הרחוב העירוני ההופך למגרש משחקים או לבזאר, הספה הישנה הזרוקה במגרש הריק ההופכת למקבילה של העץ הכפרי בשכונת המצוקה. העובדה שאין צורך בפרסום מעידה יותר מכל על תועלתה של נחלת הכלל לעומת מוצרי השוק המודרני.

תכונה שלישית של נחלת הכלל היא שהיא מייצרת מצבים לתגליות מקריות ולחיבורים תלויי מזל. תוצרי הלוואי של השוק הם מצערים יותר ויותר, מגזי החממה ועד מגפת ההשמנה הנובעת מהנסינונות "לדחוף" ג'אנק פוד לילדים. כיוון שלשוק יש אובססיה עם ספקטרום צר מאוד של תחומי העניין האנושיים – בעיקר עשיית כסף – הוא נוטה להתעלם מבעיות שאינן מופיעות בשורה התחתונה של מאזני תאגידים. לנחלת הכלל לעומת זאת יש ענין הוליסטי באנשים כישויות שלמות, ולדבר זה יש מכפיל של השפעות חיוביות במיוחד בבניית אמון וחזוק המארג החברתי. תוכנות בעלות קוד מקור פתוח כמו לינוקס מייצרות רשת לא פורמלית לשיתוף פעולה של מתנדבים התורמים מזמנם וכשרונם. פארק שכונתי יוצר קהילות של בעלי כלבים, שחקני שח, קבוצות כדורגל או הורים לילדים.

גם כמקור אנרגיה יש לנחלת הכלל יתרונות גדולים. אנרגיית השמש והרוח אינה מזהמת ונגישה לכל, זאת בניגוד לפטרו-כימיקלים מזהמים ויקרים. היא מפתחת כושר קיום-עצמי והתפתחות כלכלית ברמה המקומית, בניגוד לתלות בתאגידים גלובאליים ולחילופי איומים גיאו-פוליטיים.

כמובן שאין זה מה שאנו רגילים לשמוע על נחלת הכלל, כשאנו בכלל שומעים עליה משהו. משך כמה עשורים ריחפה עננה כהה מעל למושג, עננה שנוצרה בעיקר בשנת 1968 עם פרסום מאמרו החשוב של גרט הרדין "הטרגדיה של נחלת הכלל" בעיתון Science. בקריאה חוזרת היום קשה שלא להשתומם על התהודה העצומה שגרם המאמר. הרדין למעשה לא כתב כלל על נחלת הכלל. הוא כתב על אוכלוסיה, ונחלת הכלל – או הקריקטורה של נחלת הכלל אותה יצר – שימשה לו בעיקר ככלי רטורי. ביוצרו קריקטורה זו השתמש הרדין בטריק עתיק היומין של הכלכלנים – להניח כי כל אותם דברים שלא נוחים לבניית הטיעון אינם קיימים. הבה נניח כי מבנים חברתיים או כלליים המסדירים את השימוש אינם קיימים ובבקשה – נחלת הכלל הופכת לטרגדיה.

אך בחיים אין זה כך. בחיים על פי רוב קיים מבנה חברתי סביב נחלת הכלל. במגרשי

כדורסל בערים הכלל הוא פשוט וידוע לכל: המפסיד יושב בצד בעוד המנצח ממשיך ומשחק מול הקבוצה הבאה בתור. במקרים אחרים ישנם חוקים פורמליים המוטמעים במבנה של חיי הקהילה, כמו בגינות קהילתיות. בהינתן תנאים אלה הופכת נחלת הכלל מטרגדיה לקומדיה, היא יכולה להסתכם בשמחה ובהצלחה, ועל פי רוב היא אכן עושה זאת.

התרבות פורחת בנחלת הכלל: די להשוות בין התפריט במסעדה סינית, הנסמכת על נחלת הכלל הקולינרית, לבין התפריט של מקדונלדס על כל פריטיו מוגני הפטנט והסימן המסחרי הרשום. השפה האנגלית היא אולי נחלת הכלל האולטימטיבית והיא הולכת ונעשית עשירה מידי יום כאשר אנשים מוסיפים מילים וביטויים, כמובן ללא הוקרה או תגמול על תרומתם.

הנקודה אינה הרומנטיזציה של נחלת הכלל או ניסיון לטעון כי היא חזות הכל בעצמה. השוק מבצע דברים מסוימים היטב וכך גם ממשלות. השאלה היא עניין של קנה מידה ושל הצורך בגבולות על מנת לתחום את השוק בתחומים בהם הוא מתפקד היטב. "כלכלת השוק אינה הכל", הצהיר הכלכלן השמרן וילהלם רופקה כבר בשנות ה-50. "תומכי כלכלת השוק משרתים אותה בשירות דב על ידי התעלמות ממגבלותיה".

חידת חוסר הנראות

לפני שנוכל לזכות מחדש בנחלת הכלל, עלינו להיזכר כיצד להבחין בה. זו אינה משימה פשוטה. כשאנו נושמים את האויר או דוברים את שפתנו או מרכלים עם שכנינו בחדר המדרגות, רק לעתים נדירות עולה על דעתנו כי אנו עושים שימוש בנחלת הכלל. השימוש בה הפך סמוי והתקשורת אינה מסייעת. אין לנו כמובן דיווחים חדשותיים על מצב נחלת הכלל היום, לא נושאים נאומים אודותיה מעל הדוכן בכנסת. העיתונים עמוסים בעמודים רבים של דיווחים על ביצועי המניות בבורסה, אך כמעט אף מילה על הנכסים ששייכים לכולנו.

חוסר הנראות נובע בראש ובראשונה מהאינטרסים של התקשורת והפוליטיקאים. המפרסמים ומממני הקמפיינים הפוליטיים עושים את הונם כאשר הם מנצלים את נחלת הכלל ולא כשהם עוזבים אותה במנוחה. הם מקבלים חיזוקים ממערכת אמונות המתייחסת לנחלת הכלל כפי שפעם התייחסה לנשים – כלא ראויה לאזכור. מערכת אמונות זו מכונה כלכלה – שהיא דרך להתבונן בעולם המתימרת להיות המציאות בעצמה – נקודת מבט המתחזה לעולם כשלעצמו. זהו העולם כפי שנראה מנקודת המבט של שטר הכסף. חלקת המציאות היחידה שנקלטת בתפישה הכלכלית היא זו שמבוצעת בעסקאות כספיות.

כל שאר העולם הוא גוף מתפתח נטול צורה הממתין לכוחות מעניקי החיים של הכסף כדי לזכות בחיים וקיום במציאות. בדרמה רוחנית זו גידורה של נחלת הכלל הופך לסוג

של התרוממות – פעילות מיסיונרית. הכסף חולף לו מעל לנחלת הכלל ומצווה "ויהי אור". העץ בכפר הופך לתאגיד השידורים פוקס, החצוצרות רועמות במרומים והמלאכים פוצחים בשיר. העיתונות מהללת את "ההתרחבות האיתנה של המשק". אם חלילה האנשים נסחפים חזרה אל העץ הכותרות מאיימות ב"נפילת אמון הצרכנים" ומזהירות כמובן מהמיתון הממשמש ובא בעקבותיו. מדדי הקידמה הרשמיים, היצרנות, התמ"ג ודומיהם – הם אלתורים של אותו תסריט-על. לוח המחווניים שלנו מודד אך ורק את ההוצאה הכספית.

אנו נוטים להפוך למה שאנו בוחרים לראות. תרבות הרואה רק את חלקת החיים המבוצעת בעסקאות כספיות מביאה לדומיננטיות של חלקת החיים הזו. שווקים בעבר היו מפגשים מבודדים ומובחנים בזמן ובמקום. כיום השוק, בהא הידיעה כמובן, ממלא את החלל כולו. הוא ממלא את הבית, בית הספר, הפוליטיקה, התקשורת, את הסביבה החזותית והלשונית של חיי היומיום. גידורה של נחלת הכלל הפך לגידור התודעה, יצירתו של גולם קוגניטיבי מגונן המונע חדירה של כל דבר העשוי להזכיר לנו דבר מה מלבד קניה ומכירה. כדי לזכות מחדש בנחלת הכלל עלינו ראשית לנקות בפעולת היזכרות מחושבת ומתוכננת, שכן כל התרבות מוטת השוק מבקשת רק שנשכח. אך השאלה הגדולה היא: מה יש לעשות כדי לזכות מחדש בנחלת הכלל? התשובה אינה נסיגה אוטומטית למגזר ציבורי רחב יותר, היא אינה הרחבתה של המדינה הבירוקרטית. המדינה יכולה לחסל את נחלת הכלל באותה יעילות שהשוק יכול, כפי שהודגם על ידי ניסיוןן של ארצות הגוש המזרחי לשעבר. ההרס הסביבתי רווח שם כמו במדינות הקפיטליסטיות אם לא מעבר לכך ונחלת הכלל החברתית הצטמקה לנוכח פלישת המדינה לכל מילימטר של מרווח חברתי.

באותה המטבע, מנגנוני השוק יכולים אף להעשיר את נחלת הכלל כשהם מופעלים בקנה מידה נכון. החנויות ברחוב המסחרי המסורתית, לדוגמה, הן חיוניות למרקם הקהילה וזו אחת הסיבות העיקריות מדוע עצירת וול מארט ובני דמותו היא כה חשובה. מעבר לכך, לראות את הפתרון בחזרה למגזר ציבורי רחב אומר גם לחזור לקיטוב הישן והמזיק. במקום זאת עלינו להכיר בכך שנחלת הכלל היא נפרדת מהשוק והמדינה גם יחד והיא זקוקה למסגרת התייחסות חוקית משל עצמה.

אנו זקוקים לכללי יסוד חדשים להגנה על רכושנו המשותף, בדיוק כשם שישנם כללים וחוקים המגנים על הרכוש הפרטי של כל אחד מאתנו. זוהי נקודה עקרונית. השוק אינו מעשי ידי שמים; הוא אינו צומח ספונטנית מן הטבע. חברות יוצרות שווקים וחברות מקיימות אותם. ללא המבנה המוסדי והמשפטי של הממשלה – מערכת הכסף, חוקי הבנקאות וניירות הערך, ההגנה על פטנטים וזכויות קניין, ההגנה על הפקת הנפט במקומות רבים ועוד – השוק המודרני לא היה מתקיים.

אם השוק נזקק לכל התפאורה הרבה הזו, אין זה מפתיע שגם נחלת הכלל זקוקה למעט.

הרי בסופו של דבר לנחלת הכלל אין אמצעי הגנה בכלל. לשווקים ולמדינות יש עורכי-דין, לוביסטים, צבאות- מנגנון תוקפני מובנה. נחלת הכלל לעומת זאת היא במהותה לא פורמלית. מטבעה היא מעניקה ולא תוקפנית. בהיותה מנותקת ממזומנים אין היא יכולה ליצור הגנה מאורגנת. היא השקט המותקף בידי הטלפונים הסלולריים, העמק הפורח תחת כף הדחפור, המאגר הגנטי שחברות הביוטק נחפזות לנכס לעצמן בהגנה מסחרית. אין היא יכולה להגן על עצמה. היא זקוקה לעזרה.

הממשלה לא מסוגלת לנהל נחלת כלל בדיוק כשם שאינה מסוגלת לנהל שוק. אבל היא יכולה לקבוע כללים וגבולות בדיוק כפי שהיא קובעת לשוק. האפשרויות הן אינסופיות. אנו יכולים למשל להימנע מההשפעות המאכלות של סבסוד לכבישים, של אזורי מסחר בשולי הערים, של חוקי מתאר מיושנים ועוד, על נחלת הכלל החברתית של הרחוב המסחרי השכונתי. אנו יכולים להקצות יותר תדרים לשימוש הקהילה במקום לשימוש תאגידי, כדי שגלי האתר שלנו ידמו לעץ בכפר במקום לשמש למתקפה על פרטיותנו. אנו יכולים להציב גבולות בפני הרעש והפרסום הבלתי פוסק בסביבה החזותית שלנו, ואנו יכולים למנוע את הפיכת רשת האינטרנט לכלי התקפה ממוסחר נוסף.

אם הממשלה מאמצת מערכת כסף המותאמת לצורכיהם של שווקי ההון ותאגידיים גלובאליים, האם היא לא יכולה במקביל גם לעודד מערכות כספים מקומיות המעודדות התפתחות כלכלית ברמה המקומית? אם הממשלה מגינה על פיתוחים של תאגידיים באמצעות חוקי פטנטים, האם היא לא יכולה גם להכריז על המאגר הגנטי – ההמצאה של הטבע – כמוגן בפני ניסיונות המסחור של רשמי הפטנטים של התאגידיים?

בצעדים אלה אין חדירה של הממשלה למרחבים כלכליים חברתיים חדשים. נהפוך הוא, הצעדים הללו יאפשרו למשהו מלבד התאגידיים למלא את החלל הזה. בנוגע לסביבה הטבעית זה בהיר במיוחד. האוקיינוסים והאטמוספירה אינם שייכים לממשלה או לשוק. הם שייכים לכולנו ועל המדיניות הסביבתית לשקף עובדה זו. דרך אחת היא לגרום לתאגידיים לשלם עבור מה שהם משתמשים בו, בין אם כמשאבים ליצור או לשם קליטת פסולת. אחרי הכל זה הרי רכושנו לתוכו הם משליכים את הפסולת. כשם ש"טבע" או "אינטל" לא ירשו לנו להשליך את האשפה שלנו בשטח מפעלם ללא תשלום, למה עלינו להתיר להם להשליך את האשפה שלהם ברכוש המשותף שלנו בחינם?

גישה כזו לא תחליף סטנדרטים קשוחים לגבי זיהום; היא תוסיף עליהם. הרעיון הוצע כבר בעבר אך מנקודת ראות של השוק ולא של נחלת הכלל. פיטר ברנס, ממיסדי חברת כרטיסי האשראי ושיחות החוץ Working Assets, מציע "נאמנות שמים", אשר תזכה בתשלומים אלה ותחלקם לנו- הבעלים. שיטה כזו תכיר בכך שיש זכות לבעלות משותפת על השמים בדיוק כשם שיש זכויות קנין פרטיות למפעלים המזהמים את השמים.

תפיסת נחלת הכלל כמכלול

כמובן שאנשים פועלים כבר בתחומים רבים הקשורים לנחלת הכלל, עם הצלחות לא מעטות. מה שחסר הוא רציונל משותף. יש לעשות למתקפות הרבות על נחלת הכלל את שעשה תומס פיין לפגיעות ולעלבונות הרבים שספגו בני הקולוניה האמריקנים מהבריטים – להזריק בהם את העוצמה של רעיון מאחד. כבר עשורים שאנשים נלחמים מלחמות נפרדות, סותמים אלפי חורים באלפי סכרים. הם נלחמים בזיהום של הסביבה הטבעית והקוגניטיבית. הם ניסו לעצור את מסחור בתי הספר הציבוריים ומתקפות התאגידים על ילדיהם. הם נלחמו בתחבורה, רעש, פרבור ורישום פטנטים על צורות חיים – קרבות כה רבים שקשה לזכור.

יש להכריז עתה כי אלו הם אספקטים שונים של קרב אחד. אין אלו רק קביעות עמומות אודות "האינטרס הציבורי". אין הם מתקפה על זכויות הקניין. הם ניסיון להגן על זכות קניינית – הזכות לקניין משותף.

לפני מעט יותר ממאתיים שנה הסתכלו אנשים בחיים הכלכליים סביבם וראו דברים שונים. הם ראו בתי חרושת ומשקים חקלאיים, חברות ספנות ותיאטראות ועוד ועוד. ואז הגיע אדם סמית' ואמר "רגע, אלו אינם רק דברים שונים, אלו אספקטים שונים של דבר אחד – שוק". הגאונות של סמית' היתה בעיצוב צורתו המנטלית של המכלול, והרעיון שלו שלט בדמיון הציבור מאז ועד היום.

כעת עלינו לעשות זאת גם עם נחלת הכלל. עלינו להכריז כי זיהום האויר אינו רק איום על הבריאות. הוא פגיעה בזכות קניינית משותפת, צורה של לקיחה. פרבור אינו רק שימוש לא יעיל באנרגיה וקרקע. הוא מדלדל את נחלת הכלל החברתית, שלרוב איננה פורחת בעולם של כבישים מהירים ומרכזי קניות. החדירה המסחרית לילדות אינה רק בעיה של השמנה והיפראקטיביות. היא כרוכה בשאלה גדולה בהרבה של נחלת הכלל הנרטיבית – השאלה של מי מחבר את הסיפורים עליהם גדלים ילדים ולא יזו מטרם.

משך עשרות שנים הימין הפוליטי, נושא דגל ה"חופש" הכלכלי, נלחם במה שהוא מכנה "לקיחה" של רכוש פרטי בידי הממשלה. עתה הגיעה העת להילחם בלקיחה של מה ששיך לכולנו.

מהם החיים הטובים?

ה"ביקוש" לטובת הכלל

ג'ונתן ראו

מה קורה כאשר צמיחה כלכלית אינה מייצרת עושר רב יותר אלא את היפוכו: דלדול

ועוני?

מה קורה כאשר הצמיחה מעכלת את הבסיס לחיים הטובים – את נחלת הכלל?

מאז שהותנע מנוע הקיטור הראשון והחלה המהפכה התעשייתית, אנשים החלו לדאוג לאן מועדות פני המכונה האדירה שנוצרה – הלא היא כלכלת השוק. לאורה של מלחמת העולם השנייה עלתה השאלה שנית בצורה חדשה: מהי מטרת השגשוג? לראשונה בהיסטוריה היה לאנושות מספיק לכולם ואף יותר. אז מה הלאה? רק עוד טלוויזיות ומכוניות ושאר מוצרי הצריכה שייצרו בעקבותיהם? או שמא משהו אחר?

הניסוח הרהוט ביותר של שאלה זו הוא כנראה ניסוחו של ג'והן קנת' גלבריית' (John Kenneth Galbraith) בספרו חברת השפע, רב-מכר עליו עמיתיו הכלכלנים של גלבריית' לעולם לא סלחו. אבחנו של גלבריית' היתה כי האורתודוקסיה הכלכלית עוצבה בעידן של מחסור. כל המחוננים כונו להגדלת תפוקה, מתוך הנחה שכך יקודם הטוב המרבי בחברה. אך לאחר שתי מאות של הגדלת תפוקה מוטרפת הבעיה אינה יותר בעיית מחסור. נהפוך הוא הבעיה הפכה לבעיית שפע וחמדנות. האתגר הכלכלי איננו עוד לייצר מספיק דברים עבור האנשים, אלא לשכנע אותם לקנות את כל מה שיוצר.

שינוי זה הפך את מנגנון התפיסה הישן ללא רלבנטי. אם נדרשת תעשיית פרסום אדירה על מנת לייצר את מה שהכלכלנים מכנים "ביקוש" (demand), תהה גלבריית', האם באמת יש למונח עדיין את הדחיפות והחיוניות הנחבאות בשמו? האם זה בכלל ביקוש במובנו האמיתי של המונח? כיוון שהצריכה הפרטית הפכה כה בלתי חיונית, האם לא ניתן להסב חלק מההוצאות הללו למגזר הציבורי, שם הצרכים חיוניים כל כך הרבה יותר – עבור בתי ספר, תשתיות, תחבורה ציבורית, עזרה לנזקקים וכל היתר?

זו היא בקצרה הביקורת הכלכלית של הליברליזם הפוסט-מלחמתי והיא נותרה רלבנטית במידת מה עד היום. אמריקה גם כיום היא ארץ של עושר פרטי ועוני ציבורי. ישנם עדיין צרכים כלכליים גדולים. כאשר בתי ספר וספריות ציבוריות נאלצים לחזר על הפתחים במדינה העשירה בתבל, רק אידאולוג מובהק יכחיש כי משהו אינו כשורה. אך התשובה הופכת חמקנית. הגישה הליברלית המסורתית נסובה גם היא סביב הצמיחה

מתוך מטרה לייצר הכנסות כדי לממן צרכים ציבוריים. הביקורת מימין הסתפקה בצריכה שלטענתם תיצור גאות אשר תעלה את המשק כולו כלפי מעלה כולל העניים, ולכן הממשלה מיותרת בתהליך. אך בשני המקרים השאלה היא: מה קורה כאשר הגאות עצמה הופכת למזיקה וככל שהיא עולה עולות וצפות עמה מגוון בעיות חדשות? מה קורה כאשר תשובות האתמול הופכות לבעיות של היום?

בימיו של גלברייט' המשמעות של יצירת צרכים התייחסה בעיקר לרצונות שקודמו ונדחפו על ידי המפרסמים באמצעות מסרים חוזרים ונשנים של תאוות וחוסר סיפוק. כיום תהליך זה צימח גרורות ונהפך לתעשיית תרופות שלמה הנחושה להגדיר כל מצב וכל שלב חוויתי כסוג של פתולוגיה הדורשת 'התערבות'.

אך הכלכלה כבר אינה משחקת רק בפסיכולוגיה של הצורך. יותר ויותר היא מייצרת בעיות אמיתיות שהוצאה נוספת אמורה לפתור. חלק ניכר מחשבון הבריאות הלאומי התופח נובע מצמיחה: מסוגי סרטן הנגרמים עקב רעלנים בסביבה ועד להשמנת יתר ומחלות לב הנגרמים מעודפי מזון שמן. רק לפני עשורים בודדים ילדים רעבים היו מקור דאגה רציני. כיום הדאגה היא לילדים שמנים מדי שאינם מסוגלים לרכז את תשומת הלב של עצמם.

הוסיפו לכך תחבורה, רעש, אוויר מזוהם, התפוררות קשרים שכונתיים, בדידות, מתח וכן הלאה והרי לכם תופעות לוואי לא רצויות של התרופה (כמו אלו המופיעות באזהרה על חפיסות תרופות רגילות) רק בקנה מידה מערכתי- כלכלה המייצרת את הבעיות אותן היא אמורה לפתור. המנגנון שנועד לייצר עושר, ושעשה זאת לזמן מה, כיום מייצר את היפוכו, כפי שחזה ג'ון רסקין כבר במאה ה-19 ואף טבע לכך מונח "illth" (ההפך מ wealth). יש האומרים כי הטרגדיה של השוק היא שחובה עליו לייצר בעיות וצרכים חדשים כי בלעדיהם פעילותו תשבוק חיים לאיטה. כמובן שלא כל צמיחה עושה זאת. אך כפות המאזניים נעות והתוצאה היא תקופה של תפוקות פוחתות ברמה מערכתית, לא עבור מוצר מסוים או אף מגזר מסוים, אלא עבור הכלכלה בכללותה.

זוהי דילמה מהסוג שמאפיין עמים ותקופות. איש אינו יכול להצביע על פתרון ודאי או אף לומר בוודאות שיש בידי עמינו את היכולת למצוא פתרון. אך מה שברור הוא שחלק גדול מהתשובה מונח למרגלותינו. זו הכלכלה הנעלמה המכונה נחלת הכלל, שהיא חלקת חיינו שאינה השוק או המדינה, אלא המורשת המשותפת של כולנו. לרבים המונח נחלת הכלל מזכיר את המרעה הכפרי באנגליה של ימי הביניים. אך המונח כולל למעשה את כל המערכות תומכות החיים ובסיס המשאבים הטבעי והחברתי שאנו מוצאים עצמנו כנאמנים שלהם למען הבאים אחרינו.

השמיים והאוקיינוסים, מגוון המינים האדיר, מים זורמים ומרחב פתוח ודומיהם כולם

חלק מנחלת הכלל. כך גם שפה וידע, מדרכות וכיכרות, סיפורים ומשחקי ילדות ותהליכי הדמוקרטיה.

נחלת הכלל היא מעין משקל נגדי לשוק. היא מעניקה יציבות ויכולת תמיכה עצמית במקום תאבון ותאוות חסרי גבולות. החיבור שלה הוא לצד ה"אנחנו" של הטבע האנושי בניגוד לצד ה"אני" התמידי של השוק. התפיסה כוללת את כל מה שאנו חולקים עם היתר בניגוד לדברים עליהם אנו דורשים בעלות.

כבר משך מאות רבות כלכלנים מתייחסים לנחלת הכלל כשריד ימי ביניימי מיושן או כחומר גלם לשוק (או למדינה במקרה של ברית המועצות). במיתוס הבריאה שלהם נחלת הכלל היא חומר ראשוני מבולגן, מעין מרק קדמון לכללי הממתין לשוק בכדי לזכות בממשות וחיים משל עצמו. עצים אינם בעלי ערך עד שאינם נכרתים והופכים לעץ מעובד; לשקט אין ערך עד שהוא הופך חדר הדהוד להרעש, לילדות אין ערך עד שהיא נהיית מטווח אימונים לאנשי שיווק וכן הלאה וכן הלאה הדוגמאות רבות מספור.

המחסור בנחלת הכלל

נחלת הכלל היא האשה הכנועה בתסריט המגדרי העתיק, זמינה תמיד, נכונה לשרת ולא דורשת כל תמורה. מה שנחשב הוא כסף: רווחה וקידמה, החיים הטובים עצמם הולכים בנתיבו של הדולר. זו התחושה הקונבנציונאלית ודומה היה לזמן מה שהיא עובדת. בתחילת העידן התעשייתי היה מחסור במוצרים ואילו נחלת הכלל היתה בשפע ודומה היה כי היא תוכל לשמש כמחסן אספקה וכמטמנה לנצח.

אך דברים משתנים, גם אם אמונות כלכליות אינן משתנות עימם. כעבור כמה מאות כאלו – טבעו של המחסור השתנה. כיום דווקא נחלת הכלל היא שבמחסור ואף דרושה יותר מבעבר. מה חסר יותר במקום מגוריהם? רעש אלקטרוני או שקט? מכוניות או אוויר נקי? מרכזי קניות או רחובות שוקקים בהם תפגשו שכנים או מכרים? מה ישפר יותר את חייכם? טלוויזיה בחדות גבוהה או שכנים שיוכלו לדאוג לילדכם או להשגיח על הבית כשאתם צריכים לצאת?

נחלת הכלל איננה שריד מעידן שחלף. היא כלכלה מקבילה האחראית לעבודה יצרנית באמת. היא מייצרת את השפה בה אנו דוברים, האוויר אותו אנו נושמים, החיוניות של אזורים ציבוריים, השקט שמעניק לנו את מנוחתנו. אלו דברים שהשוק נוטה להשחית. למעשה, צמיחה רבה בשוק כיום אינה צמיחה כלל אלא קניבליזציה של הכלכלה המקבילה הזו. אם אנו רוצים רווחה גם בעתיד מגמה זו תצטרך להשתנות. מדיניות כלכלית תאלץ להפוך גם למדיניות ביחס לנחלת הכלל. הממשלה תצטרך לעשות לא פחות לקידום נחלת הכלל משהיא עושה כיום לקידום השוק.

במידה מסוימת זה קורה כבר כיום בשם אחר. הדבר המכונה "הגנה על הסביבה" הוא ניסיון לשמר את הייצרנות של נחלת הכלל הטבעית, אוויר ומים נקיים, תכונות התרמוסטט של אטמוספירת כדור הארץ, מרחבים לשקט ושלווה וכדומה. נחלת הכלל היא צד ההיצע הבא ויהיה עליה להפוך לאבן יסוד במדיניות גלובלית.

עבור מיליונים רבים בעולם הסוגייה עומדת בבסיס יכולת הקיום שלהם. בכפר של אשתי בפיליפינים, למשל, אנשים נהגו לדוג דגים בנחל שזרם בשדות האורז. על הגדות גדלו צמחים שהיו מצויינים לשימושים כגון חפיפת שיער. אך מאז המהפכה הירוקה¹ עם זניה מניבי חומרי הדישון וההדברה, הדגים והצמחים נעלמו. אנשים נאלצים כעת לקנותם. זוהי דחיפה קדימה לכלכלה אך פגיעה כספית בהם. עקב העלייה המהירה במחירי הדשנים והדשדוש במחירי האורז, המהפכה הירוקה היתה עסקה מפוקפקת עבור איכרים רבים גם מבחינת ההכנסות.

זהו קוצר הרואי של מדיניות כלל הרואה את השוק בלבד. כלכלה אמיתית תכלול את כל ספקטרום ההיצע. היא תעודד למשל דגה בנחל לצד אורז בשדות, תוך שימוש באמצעי דישון והדברה טבעיים יותר ומזיקים פחות. גישה כזו היתה עוזרת לחקלאי העולם השלישי הן בצד העלויות והן בצד ההכנסה.

נחלת הכלל המאפשרת קיום בסיסי אינה, אגב, עניין לעולם השלישי בלבד. היא רלבנטית בכל מקום בו יש אנשים עם מחסור בנגישות לכסף: גינות קהילתיות בהארלם, דייגים בנהר הפוטומק בוואשינגטון, צי המסחריות הזעירות הסורקות את מתחם העסקים של סן פרנסיסקו מדי לילה לאיסוף נייר למיחזור. האוויר הוא חלק מכלכלת הקיום בו כולנו תלויים. במרבית הערים האוויר מזוהם ביותר היכן שהאנשים עניים ביותר. נחלת הכלל המאפשרת קיום בסיסי היא עניין גלובאלי – לא של העולם השלישי.

אך כלכלת נחלת הכלל היא הרבה יותר מכלכלת קיום. היא הנסיוב הפועל כנגד רבות מהפתולוגיות שבמודל התעשייתי המיושן. רעש הוא דוגמה טובה. משך שנים הרעש זוהה עם צעד לקראת קדמה, תוצר לוואי של המכשור המתקדם הממלא את החלל הריק סביבנו. כיום מרבית האמריקנים רואים ברעש את הבעיה מספר אחת בערים – לא לכלוך או פשיעה, אלא רעש (שהוא למעשה גם זה וגם זה).

השקט אינו רק עניין של נוחות. בני אדם זקוקים לו לפעולות כמו שינה או ריכוז, ההופכות לקשות להשגה. מחקר שנעשה הראה כי ילדים הגרים בבנייני מגורים בדירות עורפיות מגיעים להישגים טובים בלימודים מאלה הגרים באותם מבנים בחזית הפונה לרחוב רועש. תשובת השוק היא תרופות לשינה ולריכוז. כלכלת נחלת הכלל, לעומת זאת, נותנת מענה לבעיות במקום רק לשכך את הסימפטומים של הקורבן. אם תעשיית

1 המהפכה הירוקה הוא השם שניתן למהפכה החקלאית שהתרחשה בשנות השישים בעולם המתפתח. מהפכה זו התיימרה לפתור את בעיית הרעב באמצעים טכנולוגיים על ידי הסבת החקלאות המסורתית למודל מערבי המתבסס על זנים בעלי תנובה מוגברת שדורשים שימוש רב בדשן והדברה לצמיחתם המהירה.

התרופות היא 'יצרנית' (productive) כשהיא מפיקה גלולות שינה וריטלין, האם השקט לא יעיל פי כמה בהשיגו את אותן תוצאות ללא כל הוצאה? מבקרים אומרים כי תקנות מניעת רעש מהוות חסמים רגולטוריים לכלכלה. במציאות הן צעדים כלכליים העונים על צורך אמיתי. מרגע שמוסכם כי שקט הוא חלק מנחלת הכלל אפשר להגדירו כסוג של רכוש ולכן הפוגעים בו הם משיגי גבול. בהקשר זה ואחרים, חשיבת נחלת הכלל הופכת את טיעון הגזילה מן הפרט על ראשו. המבקרים טוענים כי תקנות מהוות פגיעה ברכוש הפרטי ועל כן דורשות פיצוי. במציאות, אלו הלוקחים לעצמם את הזכות לעשות ברכוש שבבעלותם ככל העולה על רוחם עסוקים, הם עצמם, בגזל של הרכוש המשותף לכולנו כגון השקט, אוויר נקי, מים נקיים וכדומה.

תרבות הילדות

תרבות הילדות היא נחלת כלל נוספת שנבזזה בשם הצמיחה. עד לא מזמן ילדים שיחקו במשחקים שהם עצמם המציאו. הם גודלו על מצאי סיפורים ומיתוסים שדיברו אליהם ברמה רגשית עמוקה. סיפור הסיפורים בחוג המשפחה יסד קשר נרטיבי בין דורות וסיפק לילדים חלון הצצה לעולם המבוגרים. אך כיום אקוסיסטמה תרבותית עשירה זו גוססת. ילדים שקועים בנרטיבים שנוצרו במטרה לגרום להם לרצות דברים. הם משחקים במשחקים שפיתחו תאגידים והצעצועים שלהם הם מכשירי היי-טק יקרים שתוכנם נמצא במכשיר ולא בראשו של הילד המשחק.

אין זו יד המקרה כי ילדים סובלים מעודף משקל והופכים נרגנים, קצרי רוח ומתקשים להתרכז. לשוק יש עוד שפע דברים להציע: מתרופות וייעוץ ועד לדיאטות הרזיה אישיות. חברה ניו יורקית בשם Zone Chefs מגישה ארוחות מוכנות לילדים הסובלים מהשמנה תמורת 866 דולר לחודש. כלכלנים רואים בכל זה ללא שמץ אירוניה – צמיחה. מדיניות של נחלת הכלל לעומת זאת תחזיר את נחלת הכלל הבריאה של הילדות. היא תציב מחדש גבולות לזכות השיווק לילדים, כגון איסור פרסום בבתי ספר. תוכניות טלוויזיה בעלות מסר שיווקי (פרסום סמוי באמצעות החדרת מותגים לגוף העלילה) יחייבו סימונים כך שהורים יוכלו להימנע מהן. יוקצב זמן בטלוויזיה בו הורים יוכלו לעצב מסרים העונים למתקפה השיווקית. גידול ילדים בריאים אינו חשוב פחות ואינו פעילות כלכלית חשובה פחות מייצור טלוויזיות או בירה. להגן על ילדים מפני מתקפה מסחרית זה אינו מכשול לכלכלה, אלא פעילות ליבה של כלכלה אמיתית.

הגאוגרפיה של מקום-שהו

אם יש דבר אחד המסכם מהי מדיניות מוטת נחלת כלל, הרי זו קהילה. נחלת הכלל היא צורת רכוש המדגישה את צד ה"אנחנו" של טבע האדם, השאיפה לחבור לאחרים ולא

להתבלט לעומתם. צד זה הופך מדוכא באמריקה של ימינו, כך שאפילו השיתוף של תוכנת מחשב או של מידע מוגן פטנט עם עמיתי מחקר למעבדה אוניברסיטאית הפכו לפעילות פלילית.

נחלת הכלל מהווה משקל נגד לחוסר האיזון הזה, והדוגמה המובהקת לכך היא המרחב המשותף של חיי היומיום. החיים היו פעם עשירים בהזדמנויות לאינטראקציה אנושית ספונטנית. אנשים עשו קניות ברחוב, עצרו ליד המרפסת של שכנים, השתתפו בפעילות פוליטית במתנ"סים וכו'. אברהם לינקולן וסטיבן דאגלס ניהלו את העימותים המפורסמים שלהם בכיכרות ובשווקים ברחבי אילינוי ואנשי עיר וכפר נקבצו יחד בחום ובאבק לשעות ארוכות להקשיב ולהשתתף. הפוליטיקה התרחשה במרחב משותף והתרבות הדמוקרטית שהתפתחה היתה קשורה קשר ישיר לכך.

כיום, לעומת זאת, חיים רוב האמריקנים בפרברים הנתפשים ככר נרחב לצריכה. הם נעים מהבידוד הרמטי של המכונית הפרטית לקניה באנונימיות של הקניון, בו אין דריסת רגל לפעילות קהילתית ובודאי שלא פוליטית. פעילות פוליטית מתרחשת באופן מובנה ומסוגר בפני קהלים נבחרים. רוב האמריקנים יושבים בדד בבית וצופים. ואחר כך אנשים תמהים מדוע הם חשים בודדים ומדוכאים ומדוע נעלמה לה תחושת הקהילתיות?

גישה של נחלת הכלל, מצד שני, מנסה להחזיר את ההזדמנות למפגשים ספונטניים בחיי היומיום. היא מעודדת פיתוח במודל הכפר המסורתי, לדוגמה עם בתים קרובים זה לזה, מרפסות פתוחות בחזית הבתים ועירוב מקומות קניה במרחק הליכה באזור המגורים. היא מעודדת עירוב שימושים (מסחר / דיור) ומגורים מעורבים על פני קניונים ופרבור והיא מייצרת מרחבים משותפים כגינות קהילתיות, גני משחקים ספסלים וכו'.

סידורים כאלה נקראים כיום "עירוניות חדשה" אך למעשה הם בעיקר אותה "כפריות ישנה" והם חממות לידידות ומעורבות אזרחית. מחקרים רבים מראים כי האנשים המאושרים ביותר הם אלה שמעורבים באופן פעיל בעזרה לזולת. סידור מרחבי המעודד מעורבות יכול ליצר את האושר שכולם עסוקים בחיפוש אחרי.

כלכלת נחלת כלל יכולה להתאים לרמות רבות נוספות, מתוכנות קוד פתוח וידע הנמצא בקנין ציבורי ועד ליצירה אומנותית והכנסה ציבורית. אם נקצץ במיסוי על עבודה ויזמות ובמקום זאת נטיל מס על פעילויות המדלדלות את נחלת הכלל נקבל הן שוק בריא יותר והן נחלת כלל בריאה יותר. אם נשחרר את מעבדות המחקר באוניברסיטאות מהחשאיות והפרנויה שהגיעו עם המימון המסחרי והמרוץ לרישום פטנטים, המדע יזכה לשאיפה הגונה של אויר צח.

הצלחתה של מערכת ההפעלה לינוקס – שפותחה ברשת בידי מתכנתים מתנדבים ברחבי העולם, שתרמו מזמנם לא למען תשלום, מראה כיצד נחלת כלל בריאה מעשירה את השוק כשהיא יוצרת הזדמנויות ליצירתיות וידידות שאינן קיימות בשוק.

זוהי טיוטה לכלכלה המתעוררת: סקטור משגשג של נחלת הכלל שגם משלים את השוק וגם מספק מפלט ממנו. השוק ימשיך להתקיים. הוא עונה על צורך אמיתי ליוזמה ויזמות. אך השוק יתקיים בשיווי משקל עם כלכלה מקבילה זו העושה דברים מסוימים טוב יותר ומספקת בריאות, יצירתיות, קהילה וחופש מסוג שהשוק החל לסתום עליו את הגולל. הממשלה תשמור על תיחום השוק בגבולות ראויים ותעניק מבנה חוקי לתמיכה בנחלת הכלל בדיוק כפי שהיא מעניקה לשוק.

המידה הקדושה של עולם הפקידות למדידת צמיחה – התל"ג – תגדל לכלול בתוכה גם יצירה של נחלת הכלל. אזרחים יקבלו דוח"ות מצב גם על הנכסים המשותפים בדיוק כפי שבעלי מניות מקבלים דוח"ות שנתיים על מצב הנכסים המסחריים שלהם. הדבר יהיה כרוך בשינויים רבים ואולי יותר מכל אצל ידידינו במקצועות הכלכלה. הם התאמצו רבות בעשורים האחרונים להאיץ בנו לקבל הרס בשם הגרסה שלהם ליצירה. האם לא הגיעה העת להחזיר את הטובה ולהאיץ בהם לקבל כמה שינויים נדרשים?

למי שייכת נחלת הכלל?

דניאל מישורי

בין זיהום להפרטה

במאמר ביקורת על ספרו של דיויד בוליר, "הגניבה השקטה" (Silent Theft), מעלה ג'ונתן ראו את האפשרות הבאה: נניח שבוקר אחד נקום ונגלה כי מעתה והלאה נקבל חשבון חודשי נוסף – בעבור אוויר. הממשלה תחליט להפריט את האוויר, אשר יהיה מכאן והלאה רכוש של תאגידים כלכליים, אשר יגבו תשלום עבור השימוש בו. נניח גם שבכירים במשק יטענו כי יש כאן פוטנציאל לעידוד הכלכלה ולזינוק גדול בתמ"ג.

תסריט כזה ישאיר את רובנו המומים, זועמים, ובתחושה כי זכויותינו הופרו בדרך שקשה אפילו לבטא. סביר שרבים ישאלו "מי נתן להם את הזכות לעשות את זה? האוויר הוא שלנו! הוא של כולם". ייתכן, אבל למה בדיוק אנחנו מתכוונים כשאנו אומרים שדבר – מה "שייד" לכולם? והאם יש עוד נכסים משותפים כאלה – ייתכן שכלל איננו מודעים לתהליכי הפרטה העוברים על טובין אחרים בנחלת הכלל? ייתכן שהניסיון להפריט את האוויר יעורר בנו אינטואיציה חזקה שהדבר "לא בסדר" מסיבה כלשהי, אולם האם נהייה כה ערניים במקרה של הפרטת נכסים ציבוריים אחרים?

במקרה של "מס אוויר" אנו חייבים לפתע לשלם בעבור דבר מה שהיה "שלנו" בחינם קודם לכן. אולם הרי ניתן גם לפגוע באיכותו של נכס משותף זה. מדוע אנו מוכנים לסבול זיהום אוויר? כיום כבר ידוע לכל כי כולנו שותפים לזיהום האוויר – כנהגים או כנוסעים בכלי רכב ובמטוסים. הנזק מזיהום האוויר הוא עצום. באיזור גוש דן בלבד מדובר כיום על כ-1100 מתים בשנה מעל גיל 30 מנזקי זיהום האוויר. הנזקים לאיכות החיים הם גלויים לכל. אם האוויר הוא באמת שלנו, כנראה שיש צורך דחוף בבדיקת אופן ניהול הנכסים המשותפים. שאם לא כן, על מה נלין במקרה של "הפרטה" ו"מס אוויר" שמטרתם לכאורה צמיחה כלכלית וניהול טוב יותר של הנכסים הציבוריים?

מה זו "נחלת הכלל"?

לסוגיית האוויר, מכנה משותף עם דברים כמו גידור חופי הכינרת, זיהום נחלים והידלדלות אקוויפר החוף: נחלת הכלל. מושג זה מתייחס לדברים הנחשבים "שייכים לכולם". לא רק נכסי טבע, כמו המים והאוויר, אלא גם חוף הים, הרחוב, וגם נכסי ידע ותרבות כמו המיתולוגיה היוונית, התנ"ך והטבלה המחזורית.

המושג נחלת הכלל (the commons) מציין סוג מיוחד של רכוש – המשותף לכלל הציבור. חז"ל השתמשו באופן דומה בביטוי "רשות הרבים". מונחים אלה מבטאים תובנות שרווחו בעבר על אודות חשיבותם וטיבם של נכסים המשותפים לכלל הציבור – ואשר בעלות פרטית עליהם, גידורם או מכירתם, נתפסו כעניין שאין להעלותו על הדעת, ממש כפי שאדם סביר יתייחס כיום לאפשרות שצריך לשלם בעבור האוויר אותו אנו נושמים. כבר הרומאים התייחסו בחוק לקטגוריה מיוחדת זו של נכסים משותפים. החוק הרומאי הבחין בין שלושה סוגים של רכוש. סוג הרכוש הראשון, *res privatae*, התייחס לדברים שבבעלות פרטית של אדם בודד או משפחה, כמו בית או זוג אופניים. סוג הרכוש השני, *res publicae*, כלל דברים הנבנים בידי המדינה עבור כלל הציבור כמו דרכים, גשרים, סכרים, וכו'. סוג הרכוש השלישי, *res communes*, "הדברים המשותפים", התייחס לדברים טבעיים בהם משתמשים כולם כמו האוויר, מים וחיות בר (לציד). לרשויות המדינה הרומית לא היתה כל זכות על נחלת הכלל – היא נחשבה כשייכת לתושבים. המדינה יכולה היתה לכל היותר להגן על זכויות הכלל להשתמש בנכסיו, או לשמש כנאמן לשם הסדרת אופני השימוש בהם, אך היא לא יכלה "להפריט" נהר או יער הנמצאים בנחלת הכלל.

"גידור"

בבריטניה של ימי הביניים ציין הביטוי *commons* בעיקר שטחי אדמה ויער שהוחזקו במשותף על ידי תושבי הכפרים לשם ציד, מרעה, עיבוד אדמה, ואיסוף עץ לבניה והסקה. בשנת 1215 עיגנה המגנה כרטה (*Magna Carta*), מגילת הזכויות עליה חתם המלך ג'ון, את מעמד היערות ואזורי הדיג (נחלים, ים ונהרות) כמשאבים הזמינים לכולם, קרי – נחלת הכלל. הרעיון שנחלת הכלל תופקע ותילקח מההמונים היה אז בלתי נתפס. אולם, בין המאות ה-13 וה-17 התחולל בבריטניה תהליך של "גידור" (*enclosure*), במסגרתו הופקעו שטחי כלל רבים על ידי הפרלמנט בסדרה של צווי גידור (*enclosure acts*), ונמסרו כקרקע פרטית לאצילים ולבעלי אדמות עשירים. היתה זו הפרטה של נכסי הכלל והפיכתם לרכוש פרטי. מגמה זו התרחשה בהמשך בכל רחבי אירופה, וגרמה להיעלמות נחלת הכלל של הקרקע כבסיס לחקלאות ולכלכלה האירופית. התברר שקל מאוד לחמוס נכסים משותפים, ולהופכם לפרטיים, עד כדי הרס כלכלי של יחידים ושל קהילות.

תהליך הגידור גרם לאי-שיוויון חברתי קיצוני – ריכוז 99% מהאדמה הבריטית בידי פחות מ-1% מהאוכלוסייה. מצד שני הוא הפך את החקלאות ליעילה יותר, ואילו היווצרותו

של מעמד של איכרים חסרי-קרקע אשר איבדו את מקור מחייתם סיפקה את כוח העבודה במכרות ובמפעלים של ראשית המהפיכה התעשייתית. תהליכים אלה סייעו לבריטניה להפוך למעצמה תעשייתית וכלכלית. התברר כי טרגדיית הגידור (עבור האיכרים) היתה "טובה לכלכלה".

המשבר הסביבתי כ"טרגדיה" של נחלת הכלל

בעשורים האחרונים עלתה גם הטענה כי גידור והפרטת נחלת הכלל אינם רק "טובים לכלכלה", אלא גם הכרחיים – כדי למנוע משבר סביבתי. במאמרו "הטרגדיה של נחלת הכלל" (1968). טען גרט הרדין כי מצב הסביבה הוא "טרגי" מכיוון שהיא מהווה נחלת כלל: מכיוון שמה ששייך לכולם לא שייך בעצם לאף אחד והוא הופך להפקר; לכל אחד הזכות לנצל את המשאב המשותף ככל שיחפוץ, כולל זיהום או ניצול יתר, עד כדי גרימת משבר סביבתי בלתי נמנע.

את הסביבה המשיל הרדין לשטח מרעה עליו מגדלים איכרים פרות. אדמת המרעה היא נחלת הכלל – היא שייכת לכולם. רועה הפרות הרציונלי, לפי הרדין, שואף למקסם את רווחיו, ולכן ישאף להגדיל את עדר הפרות שלו ככל שניתן. החישוב הוא פשוט: הרווח מגידול הפרה הוא פרטי שלו. אולם הנזק לאדמת המרעה כתוצאה מרעיית-יתר יתחלק בין "כולם" – בין כל הרועים האחרים. ומכיוון שכל רועה יחשוב באותה הדרך, האסון האקולוגי (דלדול משאבים) הוא בלתי נמנע. לכן, חברה של בני אדם רציונליים ברמת הפרט תוביל בהכרח להתנהגות לא רציונלית ברמת החברה, ולקריסה סביבתית.

ההבחנה בין תועלת פרטית להפסד ציבורי מהווה חלק מחיי היומיום שלנו. גם בדוגמת זיהום האוויר, הנהג הנוסע ברכב פרטי "נהנה" מן המהירות והנוחות (אם נתעלם מהפקקים, מצוקת החנייה וכו') – הם תועלתו הפרטית. העלויות הנוספות הכרוכות בנסיעותיו – כמו זיהום האוויר והרעש – הן כבר עלויות "חיצוניות", בהם נושאים תושבי העיר. לכן, הנהג הרציונלי ימשיך לנסוע ברכב פרטי בעיר.

המשל של הרדין מסביר יפה גם התנהגות של מדינות ביחס למה שנהוג לכנות נחלות כלל גלובליות (global commons) כמו האוויר והאוקיאנוסים, בהן נדרש שיתוף פעולה בינלאומי כדי למנוע משבר סביבתי. לדוגמה, ממש כמו מגדל הפרות ה"רציונלי", סירב הנשיא בוש לחתום על פרוטוקול קיוטו, העוסק בצמצום פליטת גזי החממה, בשל החשש שהאמנה תגרום לפגיעה באינטרסים המסחריים של ארה"ב ולפגיעה בכושר התחרות של חברות אמריקאיות בזירה הבינלאומית. החשש מפגיעה בתחרותיות נתפס כגדול יותר מהחשש מפגיעה אקלימית, אשר בתוצאותיה יישאו כולם.

הפרטת נחלת הכלל – הפיתרון או הבעיה?

הרדין סבר שיש רק פתרון יעיל אחד לטרגיה המובנית בנחלת הכלל (אם דוחים את האפשרות של דיקטטורה סביבתית): מסירת נחלת הכלל לגורמים פרטיים, כדי שידאגו לה כפי שהם דואגים לרכושם הפרטי. הצעת ההפרטה של הרדין זכתה לביקורות נוקבות, אשר חלקן מתייחסות לשימוש של הרדין במושג נחלת הכלל. הרדין התייחס במאמרו לנחלת כלל בלתי מנוהלת, אליה כל אחד יכול להיכנס ולעשות בה כרצונו (open access). אולם, מתברר כי נחלות כלל בעלות חשיבות לקהילה, כמו מרעה או דגה, דווקא נוהלו באופן מסורתי על ידי הקהילה. כללי השימוש השתנו ממקום למקום, כמובן, אולם מספר כללים בסיסיים נשמרו: ניתן להשתמש בנחלת הכלל כל עוד השימוש איננו פוגע בזכותם של האחרים להשתמש בנכס הציבורי. כך לדוגמה מותר לאיכר להשקות שדה ממי מעיין או נהר, בתנאי שיוותרו די מים עבור שכניו, ואסור לדוג בנהר כמות דגים שלא תותיר דגה לשותפים האחרים בנחלת הכלל וגם תאפשר למשאב הדגים להתחדש. עיקרון חשוב בנחלות כלל הינו ניהול המשאב המשותף מתוך ראייה ארוכת טווח, המניחה שימוש רב שנתי במשאב.

הצעת ההפרטה של הרדין, שנועדה לפתור את הטרגדיה של נחלת הכלל, בעצם יוצרת טרגדיה אחרת: הטרגדיה של הגידור (enclosure): של הפרטת נכסי הכלל, והפיכתם לפרטיים, תוך פגיעה בשוויון החברתי ובזכויות הבסיסיות של התושבים בנכסי הכלל. מתברר ש"גידור" איננו רק תהליך היסטורי מימי הביניים בבריטניה. הטענה היא שההיסטוריה של המאה ה-20 רצופה במקרים של גידור במסגרת תוכניות "פיתוח", בדרך כלל בעולם השלישי, שתוצאתן היתה גזילת מקור הפרנסה של איכרים ומשבר סביבתי. הטענה היא שנכסי טבע כמו מקורות מים, שטחי דיג, או משאבי יער וקרקע, מנוהלים באופן הטוב ביותר על ידי הקהילות המקומיות – אשר התפרנסו מהם במשך דורות רבים. הפקעתם, והפיכתם למקורות הכנסה במסגרת פרויקטים של פיתוח, גרמה לניצול יתר או אף להרס המשאבים – אשר מפירותיהם כבר לא נהנו בני הקהילה אלא "משקיעים זרים" או בני אליטה מקומית מהעיר הגדולה.

טענה נגזרת היא כי הכלכלה המבוססת על עיקרון הרווח הפרטי המהיר פשוט איננה מסוגלת להתמודד עם ניהול ארוך טווח של נחלת הכלל. בניגוד למה שהרדין חשב, ניהול הסביבה כרכוש פרטי מתבסס על עקרונות המנוגדים להגיון שבשימור נחלת הכלל. בהגיון השוק ובחתיירתו לרווח קצר טווח יש דבר מה המנוגד לחלוטין לדרישה לניהול בר-קיימא לטווח ארוך של הסביבה.

על נחלת הכלל וכלכלת השוק

אחת הבעיות היא שהמדדים הכלכליים שמספקת לנו הכלכלה הקונבנציונאלית כמו התמ"ג (תוצר מקומי גולמי) עיוורים לערכם של משאבים שונים הנמצאים בנחלת הכלל כמו: אוויר נקי, נוף, שקט או מים נקיים. ערכם נמדד בעיקר כשמתרחשת פגיעה בהם, או כשהם הופכים לסחורה במסגרת פרויקט כלכלי (בניה ליד חוף הים). באופן פרדוקסאלי, כשמי התהום מזדהמים, והתושבים (כלומר העשירים שבהם) מתחילים לקנות מים בבקבוקים, הכלכלה רושמת "צמיחה" (בתמ"ג), למרות שהציבור למעשה התרושש עקב הפגיעה בזכותו ליהנות ממי שתייה זולים. את הזיהום והפגיעה בסביבה וברווחתם של כלל התושבים הכלכלנים אינם מודדים כלל.

התקפת כלכלת השוק על נחלת הכלל באה משתי חזיתות. מצד אחד, השוק לוקח דברים בעלי ערך מנחלת הכלל ומוכר אותם (מחצבים) או מפריט אותם (כלומר, הופך אותם לפרטיים) – כמו הקצאת שטח ציבורי לצרכי יזמות עסקית פרטית. מצד שני, השוק משליך פסולת ותוצרי לוואי של פעילותו בנחלת הכלל, ובעצם אומר "זו לא הבעיה שלי". הכלכלנים קוראים לזה "החצנת עלויות" (externalizing costs). לדוגמה, מפעלים המעדיפים להזרים שפכים תעשייתיים לנחלים כמו הירקון או הקישון על ידי מפעלי תעשייה, במקום להשקיע במתקני טיהור. ההפסד מהנזק הסביבתי שנגרם לנחלים (העלות ש"הוחצנה") הוא של כלל הציבור, בעוד שמאזני המפעלים מציגים רווח נאה והתמ"ג אפילו רושם "צמיחה".

מפריטים את השמיים

האפשרות שיוטל "מס אוויר" נתפסת אולי כדמיונית, אולם בעשורים האחרונים תפקודים אחרים של השמיים הולכים ומופרטים. השמיים משמשים כדרכי תעופה, וכמדיום לתדרי טלוויזיה, רדיו וסלולר, אשר מהווים מזה עשורים רבים נכסים כלכליים השווים הון עתק. כיום גם התפקידים האקולוגיים של השמיים מהווים מוצר במחסור, וכמו כל מוצר במחסור, תפקודים אלו עומדים בפני איום ממשי של הפרטה. לדוגמה, מאז המהפכה התעשייתית משמשים השמיים כאתר קיבול לעשן מכונות. אולם, השמיים מסוגלים להכיל רק כמות מוגבלת של תחמוצות גופרית (הגורמות לגשם החומצי ההורג יערות), או של פליטות פחמן דו-חמצני ותרכובות חנקן (הגורמות לאפקט החממה ולשינויי האקלים בכדור הארץ). כלומר, כושר הקליטה של האטמוספירה הופך להיות נכס כלכלי במחסור אותו השוק מעוניין לנכס. ואכן, ב-1990 יצר הקונגרס האמריקאי שיטה לניהול פליטות תחמוצות הגופרית

הנקראת 'cap-and-trade' system. הקונגרס העניק לתחנות כוח ולמפעלים גדולים (ברובם תאגידים בבעלות פרטית), וללא כל תמורה(!), זכויות ניתנות-למכירה של מכסות פליטות תחמוצות גופרית לאטמוספירה. תחנות הכוח יכולות להשתמש בזכויות חינם אלה כדי לזהם ברמות נמוכות יותר מבעבר, או למכור אותם למזהמים אחרים תמורת מזומן.

גם פרוטוקול קיוטו לצמצום גזי החממה מבוסס על הגיון דומה. בפרוטוקול נקבעו מכסות הולכות ויורדות של פליטות CO₂ למדינות המפותחות. למדינות המתפתחות, לעומת זאת (ישראל ביניהן), ניתנו מכסות גבוהות יותר מהפליטות הנהוגות בהן בפועל, תוך מתן אפשרות למכור עודפים לא-מנוצלים של מכסות פליטה אלה למדינות אחרות. בהתחשב בתפקיד המכריע של פליטות פחמן דו-חמצני לכלכלה (זהו תוצר "נקי" של כל מנוע בעירה הפועל על תרכובות פחמן כמו נפט, גז או פחם), מדובר על "שוק" של מאות מיליארדים של דולרים! כלומר, השוק משתלט אפילו על השמיים, בשם היעילות והניהול הסביבתי.

ידע, תרבות ודיני קניין רוחני

ההגיון המוביל להפרטת נחלת הכלל – המרחב הציבורי – איננו מוגבל לנכסים פיסיים בלבד. למעשה, ככל שרעיונות, ידע ונכסי תרבות, מקבלים ערך כלכלי, כך גדל הפיתוי מצד השוק להשתלט עליהם ולהפכם למוצרים הנמכרים בכסף בלבד.

משאבי החברה מתחלקים למשאבים חומריים ותרבותיים. הסביבה התרבותית שלנו, נוהלה מאז ומתמיד כנחלת הכלל, אשר חיונית עבורנו לא פחות מהסביבה הטבעית. שפות, סיפורי עם וידע טכנולוגי ומדעי, היו הבסיס לתרבות ולהתפתחות האנושית. כל אדם גדל ומתפתח על בסיס הניסיון והידע שנצבר בדורות הקודמים, ואשר נמצא למעשה בנחלת הכלל – נגיש לכולם, ומבוסס על תרומות של בני אדם רבים לאורך הדורות. ניוטון לדוגמה גרס שכמדען "בסך הכל" עמד על כתפי ענקים בתגליותיו. רק נגישותם המירבית של ידע ואוצרות תרבות לכלל בני האדם יכולים להבטיח את המשך צבירת הידע ואת טיפוח היצירתיות האנושית הטכנולוגית, המדעית והתרבותית.

דיני קניין רוחני אמורים היו להיות היוצא מן הכלל במשטר זה של שיתוף הידע בין כולם. הם נועדו להבטיח תמריץ כלכלי לאנשי רוח ולממציאים תוך הבטחה שהידע החדש יגיע מהר ככל האפשר וללא מגבלות לנחלת הכלל (public domain). לכן, בארה"ב, לדוגמה, נקבע בתחילה תוקף זכויות היוצרים ל-14 שנים בלבד, ומאוחר יותר התאפשרה גם הכפלת תקופת המונופול על אוצרות תרבות (עד 28 שנים).

אולם, במאה ה-20 האריך הקונגרס האמריקאי את משך זכויות היוצרים 11 פעמים,

עד שכיום מבטיח החוק באמריקה מונופול כמעט נצחי על יצירות תרבות ורוח. התיקון האחרון שנחקק בקונגרס האמריקאי ב-1998 (The Sony Bono Extension Act) האריך את תוקף הזכויות מחמישים שנה ל-70 שנה לאחר מות היוצר. במקרה של זכויות תאגידיים הוארך תוקף הזכויות מ-75 ל-95 שנים. יוזמי הארכת תוקף הזכויות היו תאגידיים, כמו דיסני, שרצו לשמר ככל הניתן את יכולתם להפיק רווחים מדמויות כמו מיקי מאוס. תאגידי ענק מחזיקים כיום בחלק גדול מזכויות היוצרים בארה"ב. והסכמי הסחר הבינלאומיים מבטיחים את שמירתן של הזכויות המתרחבות גם במקומות אחרים. למעשה יש כאן תהליך של גידור נחלת הכלל התרבותית, והפיכתה לסחורה (ממש כמו גידור חוף בכינרת וגביית תשלום בכניסה). חוקים אלה גם מגבילים את חופש היצירה, כפי שקרה בארץ כשביית המשפט העליון אסר על פרסום ספר של דודו גבע, מאייר ברווזים ידוע, שכלל בין היתר שימוש בדמותו של דונלד דק – כברווז היסטורי מפורסם. הספר נגנז, עותקיו הוחרמו, והציבור בארץ לא זכה ליהנות מיצירתו של המאייר והסטיריקן המוכשר.

ידע אקדמי

גם האוניברסיטאות, אשר היו באופן מסורתי מקום בו ידע נוצר ומופץ באופן חופשי לתועלת כלל המדענים והציבור (כלומר, לנחלת הכלל), הולכות והופכות ידע מדעי לקניין מסחרי. באופן מסורתי נהוג היה לפרסם ברבים תוצאות מחקרים, כדי להפיץ במהירות כל התפתחות חדשה במחקר האקדמי. אולם, צמצום התמיכה הציבורית באוניברסיטאות הוביל אותן לשיתוף פעולה עם תאגידיים למימון המחקרים, כשהאינטרס התאגידי הוא להימנע מפרסום תוצאות מחקרים בעל חשיבות עסקית, או כשהתוצאות מוכיחות, לדוגמה, היעדר אפקטיביות של תרופה הנמכרת במיליונים רבים.

האוניברסיטאות גם החלו להוציא פטנטים על מחקרים הנעשים בתחומן. משמעות צעד זה היא שידע חדש יהיה שמור לרוכשו המסחרי בלבד, כשלכלל הציבור ולמדענים אחרים לא תהיה כל גישה אליו במשך שנים ארוכות. מסופר על יונה סאלק, ממציא החיסון כנגד שיתוק ילדים, כשאשר נשאל "למי שייך הפטנט", הוא ענה "לאף אחד. האם ניתן להוציא פטנט על השמש?" בניגוד מוחלט לגישה זו, אינטרסים מסחריים עמלים כיום להפוך כל פריט ידע ותרבות אפשרי לקניין פרטי, באופן שיצמצם באופן חסר תקדים את נחלת הכלל התרבותית ואת הזרימה החופשית של ידע ונכסי תרבות.

בישראל אף הוגשה לאחרונה הצעת חוק, לפיה האוניברסיטאות יידרשו להעביר ידע וטכנולוגיה "אל המגזר הפרטי לתועלת הציבור" – כאילו רק המגזר המסחרי הפרטי מייצג את טובת הציבור. בניגוד מוחלט לעיקרון החופש האקדמי, הכולל את היכולת לפרסם

תוצרי מחקרים, מטילה הצעת החוק על החוקרים את החובה לדווח על כל "תוצרי ידע" שיש בהם מרכיב כלשהו של פוטנציאל מסחרי, והחובה לשמור על סודיותם. הצעות מעין אלה גורמות להצרת תחומה של נחלת הכלל של הידע ולהגבלות חמורות על העברת מידע ורעיונות, עניין שעלול לפגוע בהתפתחות המדעית, הטכנולוגית והתרבותית.

יתרה מכך, חברות ביוטכנולוגיה מוציאות כיום פטנטים גם על עולם החי – על רצפים גנטיים, ואפילו על מינים שלמים של צמחים בהם הן ביצעו שינוי גנטי. בעקבות שינוי בגן אחד בלבד בזן של אורז, לדוגמה, יהפוך האורז זה להיות מוגן כפטנט בידי תאגידים. עניין זה הביא לדרישת תאגידים בינלאומיים לאסור על איכרים בהודו לשמור על חלק מיבול האורז שלהם כדי לזרוע בשנה הבאה, כפי שאיכרים נוהגים לעשות משחר התרבות, שכן הדבר יפגע בזכויות התאגידים להרוויח על האורז המהונדס. מסיבה זו התקיימו בהודו בסוף שנות ה-90 הפגנות ענק של חקלאים בדרישה שתאגדי מזון יסתלקו מהודו.

סוגיית ההנדסה הגנטית מהווה נקודת מפגש מובהקת בין ההגנה על נחלת הכלל של הידע לבין ההגנה על הסביבה. פיתוח מינים מהונדסים והשתלטות התאגידים על תהליכי ייצור המזון עלולה להוביל לחיסול מהיר של מינים חקלאיים ולפגיעה במגוון הגנטי של זנים לחקלאות. כבר כיום נמצאים מאות זני תירס במקסיקו (מולדת התירס) בסכנת הכחדה, עקב המעבר לגידול תירס מהונדס-גנטית ומוגן בזכויות יוצרים וההתמקדות בגידול זן אחד (monoculture) הנחשב "יעיל" יותר מבחינה כלכלית.

האינטרנט: זירת מאבק על נחלת הכלל התרבותית

אם כי נראה שהתחום הציבורי הולך ומתכרסם במהירות, הרי שלנגד עינינו ממש מתפתח האינטרנט כדוגמה מרתקת לנחלת כלל חדשה, אשר חיוניותה וכוחות היצירה שהיא משחררת באות לה דווקא בשל ניהולה כנחלת כלל הפתוחה לכולם: השימוש בו חופשי לכולם, הוא איננו כרוך בתשלום. והוא מאפשר זרימת מידע לכל דורש, ונגישות שווה ובחינם למקורות מידע – עובדה שהפכה את האינטרנט במהירות לספק המידע העיקרי בעולם המערבי. עיקרון הניהול באינטרנט הוא שכלל שיותר אנשים תורמים תכנים, כך גדל ערכו. מיליוני אנשים עוסקים מידי יום בשדרוג ובהוספה של תכנים ואתרים, לפי הכלל ש"ככל שיש יותר, יותר טוב". תרומות רבות מתבססות על הרצון לתת ולתרום לנחלת הכלל, או סתם להתפרסם ולנהל דיאלוג עם אחרים, ללא תגמול כלכלי ישיר. מבחינה זו, האינטרנט מהווה פרקטיקה חתרנית, שכן הוא חותר תחת הרציונל המרכזי של דיני הקניין – שרק תמריץ כספי יכול לעודד יצירה אנושית.

באינטרנט גם החלה תנועת ה-Creative Commons (נחלות הכלל היצירתיות) המפיצה מעין הסכם זכויות יוצרים המהווה הרשאה למעוניינים להעתיק באופן חופשי

יצירות המופיעות באינטרנט, להפיצן, ולעיתים גם לשנותן או לשבצן ביצירות או בטכסטים אחרים, ובלבד שישמרו על תנאי הרישיון המקורי: היצירות יופצו בחינם, וינתן קרדיט ליוצר המקורי.

גם האנציקלופדייה וויקיפדיה (Wikipedia) מהווה דוגמה מרשימה לנחלת כלל באינטרנט: היא נכתבת בידי הגולשים עצמם כתרומה לנחלת הכלל (הערכים עוברים תיקון ושדרוד על ידי גולשים אחרים), ונגישה בחינם לכל גולש. היא הוקמה ב-2001, ובספטמבר 2004 כבר הגיעה למיליון ערכים (!), מתוכם כשליש באנגלית, והשאר במאה שפות שונות, מהם כ-15 בעלות יותר מ-10,000 ערכים (ביניהן עברית: 20,000 ערכים במאי 2005). על הערכים בוויקיפדיה אין זכויות יוצרים, כשהאנציקלופדיה מדגימה כיצד מיזם המבוסס על שיתוף נטול מניעים כלכליים יכול ליצור יצירה קהילתית תרבותית מצויינת. כבר כיום, וויקיפדיה הינו אחד ממאה האתרים המובילים באינטרנט, ומספר הערכים גדל במהירות בכל יום שעובר.

תחום המחשבים מהווה גם הוא זירה למאבק חשוב אחר: המאבק על הפצת קוד המקור של תוכנות מהווה את האחד המאבקים העדכניים והמעניינים ביותר בנושא נחלת הכלל התרבותית. עד לאמצע שנות ה-90 הופצו תוכנות מחשב יחד עם קוד המקור אשר אפשר למשתמש להתאים אותן לצרכיו, לתקן ליקויים (באגים) באופן עצמאי, ואפילו לשדרג את התוכנה, ולתרום שדרוג זה לנחלת הכלל. כשהחלו תאגידים כמו מיקרוסופט וזירוקס לשווק תוכנות ללא קוד המקור, נתפס הדבר, ובצדק, כגידור עולם הידע בתחום התוכנות והמחשבים, וכפותח אפשרות למונופולים מסוכנים ולא יעילים בתחום. כתוצאה מכך החלו יוצרים מובילים בתחום לפתח (במשותף, כמובן) תוכנות "חופשיות" המופצות עם קוד המקור כמו יוניקס, אקרויבט ועוד. מתכנתים גורסים שתוכנות כאלה מתפתחות באופן "טבעי", בתהליך אבולוציוני של תיקון שגיאות, ניסיון, עידכון, ושיפור, וזאת לעומת תנאי הסודיות בהן מפותחות תוכנות "סגורות", המונעות מציבור המשתמשים והמתכנתים לסייע בתהליך ניקוי התוכנות מ"באגים" והשתתפות בתהליך שיפורן.

חידוש תודעת נחלת הכלל

נחלת הכלל היתה באנגליה של ימי הביניים קטגוריה משפטית, כלכלית ומנטלית. היא היתה נטועה עמוק בליבותיהם ומוחותיהם של האזרחים. ה-Commons היו נכסים אותם קיבלו האיכרים בירושה מהדורות הקודמים, ואשר היוו מרכיב חשוב ברווחתם הכלכלית האישית והקהילתית. עבור איכרי אנגליה לא היתה כל בעייה לבטא את תחושת העוול שנגרמה להם בתהליך ה"גידור": "איך יכלו לקחת מאיתנו את האדמות? כיצד הם יכולים לאסור עלינו לקושש עצים או לצוד ביער? הרי היער והאדמה הם נחלת הכלל..."

האם אנו מסוגלים לפתח תודעה דומה ביחס לנחלות הכלל שברשותנו? סוגיית הגידור מראה כי נחלת הכלל היא נקודת מפגש מרתקת בין השיח החברתי והסביבתי. נחלת-הכלל מציגה את המשבר הסביבתי מנקודת מבט ייחודית: האופן שבו בני האדם נוהגים ברכושם המשותף. סוגיית הניהול של הנכסים המשותפים כוללת כמובן שיקולים רבים: הצורך להגן עליהם מפגיעה (זיהום או דילדול משאבים); והצורך להשתמש במשאבים בצורה שיויונית וצודקת ולמנוע ביזה של נכסי הכלל לטובת מעטים.

אופיים המגוון של הדברים היכולים להיחשב כנחלת הכלל אינו מקרי: זהו כינוי לסוג מסויים של הסכמה חברתית. למושג נחלת הכלל יכולת לקשור תופעות שונות שעד כה נראו כאילו אינן קשורות זו לזו, ולהצביע על המשותף ביניהן: סוג החוזה החברתי והקהילתי המסדיר את השימוש בהם, והיתרונות החברתיים והכלכליים (מבחינת רוב הציבור) הכרוכים בשימור ובטיפוח הסדרים אלה.

המאבק על מעמדם של הידע ונכסי תרבות מדגימה את האמת הבסיסית על אודות נחלת הכלל: מעמד נחלת הכלל יקבע את אורח החיים שלנו, את החיים הכלכליים ואת אופי החברה וערכיה כבר בעתיד הקרוב. אם אנו מעוניינים בהרס הסביבה הטבעית וב"גידור" התרבות, אז נמשיך למדוד התקדמות חברתית במדדים כלכליים צרים כמו התמ"ג ונתמון בהפרטת המרחב הציבורי כולו: רעיונות, ידע, סוגי אורז ותיירס, חופי הכינרת, מים, ועוד. לחילופין, אפשר שנבין שחלק עצום מן העושר והנכסים שלנו מקורם ברשות הרבים, כשרווחתנו העתידית והדאגה לאיכות החיים שלנו מחייבות שנשמור על נחלת הכלל ככזו: כנכסים טבעיים ותרבותיים משותפים ששייכים לכולם, אשר ניהולם כרכוש משותף הוא המבטיח את השיגשוג החברתי והתרבותי לטווח הארוך.

מקורות:

Bollier, David (2003): "Preserving the Academic Commons", Keynote Remarks, The 89th Annual Meeting of the American Association of University Professors, Washington, D.C.

Bollier, David (2004): "Is the Commons a Movement", The Wizards of OS3: The Future of the Digital Commons, Berlin, Germany

Fairlie, Simon et al (1993) (The Ecologist): *Whose Common Future? Reclaiming the Commons*.

Goldman Michael (Ed.) (1998) *Privatizing Nature: Political Struggles for the Global Commons*, Transnational Institute\Pluto Press, London.

Hardin, Garrett (1968) "The Tragedy of the Commons", *Science* 162: 1243-1248.

Monbiot, George (1994) "The Tragedy of Enclosure", *Scientific American* 270(1):159-160.

Rowe, Jonathan: "The Majesty of the Commons: A review of David Bollier's Silent Theft", *Washington Monthly*, April 2002.

State of the Commons Report 2003-4. <http://www.friendsofthecommons.org>

נאורה (עורכת): הקתדרלה והבזאר, ועוד מאמרים על חופש המידע, התעוררות, ת"א, 2004.

